

בין חורבן לנצנוצי גאולה

פרקי התמודדות יהודית נוצרית על ירושלים וקודשיה

בדמדומי תקופת שלטון הביזנטים

אריה קליין

קיסרי וירושלים – אם יאמר לך אדם: חרבו שתיהן – אל תאמן, ישבו שתיהן – אל תאמן. חרבה קיסרי וישבה ירושלים, חרבה ירושלים וישבה קיסרי – תאמן, שנאמר: "אמלאה החרבה" (יחזקאל כ"ו ב') אם מליאה זו חרבה זו, אם מליאה זו חרבה זו (מגילה ו' א').

לילה

עיר-דוד

ליל ט' באב בשיפולי עיר-דוד. ספק ישובים, ספק כורעים, דחוקים היינו בין משטחיו השבורים של הסלע החצוב, החשוף, האבל, אשר יד הכורת השתלחה בו עד מבלי הותר עליו אפילו אבני חורבות. שלהבות מיותמות הבליחו מתוך גדמי הנרות, החבויים בשקערוריות האבן הבהירה, והטילו כתמי אור מרצד בינות לצללים הכבדים.

אבלי ציון (א. ליליאן)

כמידי שנה שבו ועלו בנגינה נכאה אותן מילות קינה עתיקות... והן כה קרובות:

"חישוב ה' להשחית חומת בת-ציון, נטה קו, לא השיב ידו מבלע ויאבל חיל וחומה, יחדיו אומללו. טבעו בארץ שעריה... חומת בת-ציון הורידו כנחל דמעה..." הדמעות בנות אלפי השנים מציפות את העין, מערפלות את הראייה ושבות להיספג על גבי הפסוקים שבדפי מגילת איכה.

כואבים, מכונסים ומהורהרים מעפילים היינו חבריי ואני, כעבור שעה קלה, בדרך העולה בגיא. פנינו אל עבר חומות הר-הבית המתנשאות למולנו. מבטיי כמו נשאבו אל השרידים, אשר למרגלות הכתלים ומראם הילך עלי קסם.

כמו בחרט אבן נכתבו כאן תיאורי עליות אל ההר והבית, למן גדמי שער העופל אשר לשלמה ועד למרומי המעלות המוליכות אל מבואי המקדש: הם שערי-חולדה החתומים וצפונים בחביון חומת זרים.

מפליג הייתי במחשבותיי שלקחוני אל אותם השערים, אשר נגדשו בימי המועדות בעולי רגלים מארבע קצות-תבל, כל אחד ואחד מהם מיוחד במראהו ובלשונו, בלבושו ובאורחותיו. כולם המון רוגש, קהל-קודש שלם, החוגג כאחד. טהור גוף ולב פסע עמי על גב המעלות, בא בשערים. שערים המחברים ארץ ושמים, המוליכים מגבולות של זמן ומקום אל ההשקה בנקודת הנצח...

"במה אתה מהרהר?" נקטעו כיסופיי בשאלת מלוויי ההולכים לצדי. רגע ארוך נותרתי שותק, כואב את שובי למציאות של גלות וחורבן. אז, קולות מרוממים של חג ועתה, "דמומה סלקה ודמומה נחתה..." (איכה רבה). כאשר שנו ושלשו חבריי את פנייתם, התנערתי והשבתי לשאלתם: "...לסיפור העולה מחומות העיר אני מטה אוזני, ואת הכתוב בחורבותיה אני קורא מבין האבנים.

זה אלפי שנים שירושלים נבנית ונהרסת חליפות, מושל בא וכובש עבר. אבנים נחצבו והיו למבנים, וקירות איתנים התנפצו בסערות הזמן. שולה אני במחשבתי רסיסי עדויות מנדבכי החומה ומיסודותיה, והם נרקמים לעלילות ממגילת האור והייסורים של עיר ויושביה".

"העלה גם באוזנינו מקצת מן הדברים הללו, העולים מן המראות אשר לפנינו..." - הפצירו בי - "כך ראוי דווקא בערב הזה, שמהותו כולה התייחדות המקשרת עבר עם הווה".

משהרהרתי מספר רגעים, פתחתי ואמרתי: "בטרם אתחיל בסיפור יש להבין את חשיבות אותן פרשיות רחוקות. מארג חייה של אומה נשזר מחוטים הנמשכים ממעמקי העבר, נימי יסוד המעצבים ומאחים גם את יריעת ההווה. לעיתים נסתר התפר מן העין, אך חוטי קיימים. כוחות ומגמות, אשר יסודם בעבר, מוסיפים לעצב את כיוונם ומגמתם של תהליכים, המתחוללים במרחב הסובב אותנו גם היום...

במהלך חייהן של אומות וגלגולי ההתמודדות ביניהן, ישנן פנים הנשקפות ונראות בבחירות בפרק זמן אחד, ונסתרות ונעלמות במשנהו. מצויים אנו בשדה קרב היסטורי, בו מתנגשות מגמות סותרות בניגוח איתנים, הנמשך על פני דורות רבים. כאשר אנו מתבוננים בנקודת זמן צרה ומצומצמת, עיננו אינה תופסת את עומקה, עוצמתה ומהותה של המערכה כולה. אולם, כאשר אנו מאזינים בקשב לסיפור העולה מבין האבנים, שבים אנו ומתבוננים אל תוך מאורעות העבר. לאור לקחיהם של אלה, יכולים אנו לבחון את שורש התהליכים המעצבים את חיינו הלאומיים גם כיום, ולהעמיק בהם את הבנתנו. ההיסטוריה הנשקפת מאבנים אלו שמעלינו – תורה שלימה היא. אנו צריכים להעמיק בה, אם ברצוננו להתבונן נכוחה במתחולל סביבנו כיום, כאשר אומות העולם חוברות יחד בחתירתן העיקשת, לעקור את עם ישראל מעיר הקודש והמקדש".

המשכנו לפסוע קמעה עד שקרבנו לדרך הסמוכה לחומה.

"חומה זו", אמרתי בנושאי את ידי אל עבר קו החומה, אשר מתארה התנשא בכבדות רבת שנים מעלינו, "חדשה היא, שכן מה הן ארבע מאות שנותיו של קיר-חומה מימי התורכים, לעומת ארבעת אלפי שנותיה של העיר בה היא ניצבת. אלא שבוני החומה הצעירה השתיתו את יסודותיה בקטעים נרחבים על בסיסם של קירות קדומים, ושולבו בה אבנים, עיטורים וכתובות, שנלקטו מבין בתי העיר הקדומים ומביצוריה. פיסות אשר נצרפו בכור כבשונה של ההיסטוריה, צוררות בכנפיהן חליפות ותמורות, שהותכו בעלילות העיר הסוערת, והיו לחוליות יסוד בקשר בין עם הנצח לעירו וארצו."

פינת החומה

עודנו מדברים וכמעט סחפנו זרם האדם הרוגש-גועש, הנחפז וממהר לקונן אצל ה"כותל-המערבי".

עצרנו קמעה ונמצאנו עומדים סמוך לנקודה, בה נושקת פינת החומה את הדרך. חומה מימי התורכים המושתתת ביסודה על נדבכי גזית כבירי מימדים, אבני-ענק המתבלטות בגודלן, עד חמישה עשר טון משקל האבן האחת. האבנים החורגות מפני הקיר התייחדו בסיתותן הנבדל: שוליהן יושרו בקפידה, אך במרכז כל אבן נותר זיז מהוקצע בגסות. מתוך הנדבכים הישנים ובינותיהם צץ ועלה סבך צמחי כתלים.

"הנה בפנינו שריד חומה קדומה..." נחפז אחד מהחבורה להכריז על אבחנתו.

"מהו סיפורם של האבנים הללו?" מיהר ושאלני חברו.

נדבכים קדומים בבסיס החומה

"למען האמת אנו מתבוננים דווקא בסופו של סיפור..." , ניסיתי להתחמק.

"אם כך, הבה נשמע את הסיפור כולו מתחילתו ועד הסוף שבפנינו..." נענתה התנצלותי באתגר.

"סבוך ומתפתל הסיפור המסתיים כאן באבנים אלה..." , השבתי להם במעין חיוך עגום. "בעבר סברו כי זוהי פינת חומתה של Aelia Capitolina - העיר הנוכרית, אותה ייסדו הרומאים על חורבותיה של ירושלים ההרוסה, סמוך לימים הסוערים של מרד בר-כוכבא. אלא שמאז שחרור העיר בשנת תשכ"ז ומפעל החקר והחפירות המקיפות שמתנהלות בה, התעשרה והעמיקה מאוד הבנתנו באשר למהות השרידים באיזור ומשמעותם. כך נחשפה בפנינו פרשיה רווית צער וחורבן מימי תקופת השלטון הנוצרי-ביזנטי, העוין את ארץ ישראל".

משנשאתי את עיניי וצדתי את מבטם המרותק של מאזיניי, התחלתי הולך לאיטי באומרי: "אם רוצים אתם לעמוד על פרטיה של עלילת אותם הימים, צריכים אנו לצאת למסע סבוך, שיובילנו עמוק אל תוך העבר. אם ברצונכם בכך הבה נעבור אל האתר, אליו הובלו אבנים אלה לראשונה." שוב הפצירו בי חבריי לצאת בעקבות העלילה, גם אם יתארך הדבר אל תוך היום, שהרי עיתותינו בידנו.

בעודנו פוסעים לאיטנו במשעול המתפתל לרגלי החומה, פתחתי במילות הקדמה: "היה זה חורבן בית מקדשינו, שחצץ כחומת-ברזל בין היהודים ששמרו על מסורת אבותיהם, לבין הנוצרים שפנו להאמין בדת חדשה. דת אשר נולדה, הגיחה וסטתה עד לבלי הכר מתוך מסורת ישראל, הורתה הרוחנית.

בתחילה הייתה קהילת הנוצרים בירושלים מורכבת בעיקר מיהודים, שהוסיפו על אמונתם נדבך משיחי מוזר. אך, כידוע משיחים והוזים היו למכביר באותם ימים טרופים של ערב החורבן ולאחריו.

הבית העולה בלהבות והעיר המנותצת יצרו מציאות חדשה ומזעזעת, בה השתמשו הנוצרים כראיה לאמיתות דרכם. המציאות, בה "ירושלים מיושבת בזרים, ואבנים מן המקדש נלקחו לבניית מקדשים לאלים...", הייתה ליסוד מהותי באמונה הנוצרית, ראיה כי דת חדשה באה לרשת את היהדות, שמתה ונקברה עם חורבן מקדשה. מול "עיר הא-לוהים המושפלת עד שאול תחתיה", כקינת הפייטן היהודי, הייתה הכנסייה ל"עיר האלוהים", כהגדרת ההוגה הנוצרי אוגוסטינוס. בתגובה הוקעו המינים הנוצרים סופית אל מחוץ לאומה. אל התפילה היהודית נוספה מעתה "ברכת המינים", ושלוש פעמים ביום היו היהודים משננים: "למשומדים אל (ת)היה (תקווה) אם לא ישובו לתורתך, והנוצרים ומינים כרגע יאבדו. (מהרה) ימחו מספרי החיים ועם הצדיקים אל יכתבו. ברוך אתה ה' (ומכניע) זדים.. " (זה נוסח הברכה המקורי שנתגלה על דף מן "הגניזה הקהירית", בטרם נגעו בה ידי הצנזור). אלא שהוויכוח לא שכך וסמוך לימינו עוד נשמעו הדברים: בכנס צליינים שנערך ברומא בשנת תרצ"ו (1936 למנינם) הכריז הקרדינל יוג'ניו פאצ'לי: "אלוהים הצלוב (!) התכוון לעשותנו לעמו הנבחר, בהחריבו בית מקדש יחיד שניתן לאומה עתיקה רוצחת אל...". הקרדינל פאצ'לי נבחר זמן מה לאחר מכן לאפיפיור פיוס ה-12, האפיפיור הידוע לשמצה בהנחותו את אלם שתיקת הכנסייה הנוצרית אל מול מוראות השואה.

עם ההתרחקות הנוצרים, הושלם ונחתם תהליך הניתוק, והדת החדשה עוצבה כ"Ecclēsia ex Gentibus" - 'כנסיית הגויים'. היהודים חשו כי טבעה של הדת החדשה הסינקרטיזם - שילוב האמונות - יש בה ארס המסוכן יותר מפגיעת הפגאניזם - עבודת האלים היוונית-כנענית הישנה, שכן נמסך בה בנצרות הסם המטשטש של עירוב תחומין. הנצרות צפנה בחובה עבודת אלילים צרופה תחת המעטה החיצוני הדק של אמונה חסודה מכבשונה של היהדות. כדרך מקדשי יוון ורומי, העובדים ומקדשים את החמה עם עלייתה, פונות הכנסיות עד היום למזרת. Sunday - "יום (הולדת) השמש" הינו, עד היום, כנוי ליום ראשון - יום הפולחן והשבטון הנוצרי. תאריך העשרים וחמישה בדצמבר, שנחוג ברומא כ'יום יצירתה של השמש', היה... לחג הולדתו של הנוצרי. האלילות הישנה נוצקה בתבנית חדשה, שהתהדרה בבחירה אלוהית.

שילה, כינויו של המקדש היהודי, היה לסמל נוצרי. הפסוק מברכת יעקב ליהודה: "לא יסור שבט מיהודה... עד כי יבא שילה..." (בראשית, מ"ח, י') בפי הנוצרים כרמז

בין חורבן לנצנוצי גאולה

קמט

על משיחם... ועתה, משבא, כך אמרו, סרה בחירתם של היהודים. כיוון שכך אזי: "ורב יעבוד צעיר...". הכנסייה ומאמיניה הינם "Verus Israel" - ישראל האמיתי.

עוינות בסיסית יש בדת הנוצרית כלפי האמונה היהודית, הורתה. הכנסייה התיימרה להיות היורשת היחידה של סגולת הבחירה, שניטלה מישראל. יתר על כן, מסירותם של שומרי גחלת אמונת ישראל נתפסה בעיני הנוצרים כעקשנות שטנית, היצמדות והמשך לחטאי אבותיהם "רוצחי האל", אשר התכחשו לבשורת הנוצרי ומסרוהו לצליבה. כיוון שהכנסייה הציגה עצמה כהתגלמות הסדר האלוהי עלי אדמות, הרי שהיהדות, בעצם קיומה, היוותה הכחשה לבלעדיותה של הדת החדשה והוצגה כהפרעה צורמת, החותרת תחת האמת הקוסמית, דהיינו, היא אינה אלא התגלמות השטן. "אבות-הכנסייה" היטיבו להבין את הניגוד התיאולוגי המהותי והעמוק לאמונתם המגולם ביהדות. יוהן כריזוסטומוס, מההוגים הבולטים של הנצרות הביזנטית, כתב: "אם טכסי היהודים הם קדושים ומקודשים ומקובלים בפני הבורא, הרי מתוך כך אורח חיינו שגוי מיסודו. אך אם דרכינו היא הנכונה, והרי היא נכונה בתכלית! הרי שדרכם - שקר צרוף". לא בכדי פסלי בתולת הכנסייה - ה"Ecclisia" הניצבת גאה מול היהדות - ה"Synagoga" - בדמות העלמה חפזית הראש,

ויכוח יהודי-נוצרי בימי הביניים

קשורת העיניים ומטה שבור בידה, המייצגת את בתולת בת ישראל העיוורת והמושפלת, פיארו את חזיתותיהן של הקתדראלות בימי-הביניים."

הנצרות לא ציוותה על הכחדת היהדות והיהודים, מתוך תקווה עזה כי היהודים הטועים עתידיים באחרית הימים להירפא משיגעונם ולהכיר בבשורה הנוצרית. כפירתם של היהודים נתפסה אמנם כזמנית, אך כה עמוקה עד כי אין לתקנה בהרג. רק בכוח הגאולה הסופית להסיר את הדיסהרמוניה היהודית מעולמה האידיאלי של הכנסייה הנוצרית. במהלך הזמן התגבש בקרב דוברי הכנסייה הנימוק להישרדותם ולקיומם העכשווי של קהילות יהודיות: בהיות עם-היהודים, בקיומו התלוש, העקור והבזוי, אות-חי לניצחון הכנסייה ואמונותיה על הדת השפלה. דת אשר עצם עלבונה הינו אות חותך, כי ההשגחה העליונה סרה מעל קהל העברים וניתנה לכנסיית הנוצרים, שבאו במקומה.

לימים התגלמה מהותו המיוחדת של היהודי במרחב הנוצרי, בדמיון מרושע אשר בדה את דמותו של "היהודי הנצחי". אותה אגדה פרועה אודות היהודי, אשר עלב בנוצרי בדרכו האחרונה לצליבה, וכעונש קולל בחיי נדודים לנצח, עקור ללא מנוח. מאז "נראה" ה"יהודי" הנ"ל במקומות שונים ומשונים, אותם המקומות בהם נדרשה לאנטישמיות שבכל דור המחשה חיה, בבואם להטיל את זוהמתם".

כך היינו צועדים ועולים, בעודנו דנים בינינו בדמות המחרידה של 'קרטאפילוס', הלוא הוא ה"יהודי-הנצחי" אשר היה לשנינה ולסמל אצל שונאי ישראל. שחקן במחזה הדמים של שנאת הכנסייה לישראל סבא. מחזה ששיאו הספגת לבבותיהם של חסידי הנצרות בגרמניה בארסה הממאיר של התורה הלותראנית, כהכנה לחזיון הפלצות של נהר הדמים הזורם מאופל השואה.

כך הוספנו מתדיינים עד אשר נמצאנו עומדים סמוך למגדל שבחומה.

פינת מתחם ה'ניאה'

לנגד עינינו, משולב ביסוד החומה התורכית, התבלט והגיח בסיסו של בדל-מבנה רב מימדים, ממנו שרדו ארבעה נדבכי גזית ענקיים.

"הביזנטים הפיצו את תורתם באבן", פתחתי בדבריי, כאשר חבריי נקבצו ישובים על שברי קירות קדומים. "כנסיות לאין ספור בישרו את תפארת הנצרות, גאון שלטונה ועליונות שליטיה, בעוצמת קירותיהם המוצקים, בהוד אולמותיהם האפלוליים, המתהדרים בציורי קיר ומשטחי פסיפס מרהיבים, בטורי עמודים נישאים מבית ומחוץ ומעל לכל: בגמלונים כבירים, בכיפות המתפרצות אל-על ובצלבים בוהקים המפלחים את קוו הרקיע".

"...הנה", הוספתי, וכף ידי נחה על זיז-האבן הצונן החורג מן הנדבך התחתון, "זוהי פינת המבנה המקורי לשמו נחצבו אבני הענק, בהן נתקלנו בתחתית החומה ומכאן

מתחיל ונפרס סיפורנו: במקום זה נבנתה בעבר הגדולה בכנסיות ירושלים. מכלול שנודע כ "Nea Ecclesia" - 'הכנסייה החדשה', או בקיצור ה'ניאה'".

פינת ה'ניאה' משולבת בחומה

"סלח לי", נחפז אחד מבני החבורה לקטוע את דבריי ברתיעה, "בליל צום מבקשים אנו לעסוק בחורבנה של ירושלים היהודית ולא לספר בתפארת בניינה של כנסייה נוצרית...". בעל כורחי נתחייכתי בעגמימות ועניתי בהטעמה: "יהודי גם יהודי הוא החורבן הנשקף מן האתר עליו אנו מביטים, חורבן גשמי וחורבן רוחני...".

ירושלים הביזנטית בשיאה

לאחר רגע קט של הרהור המשכתי: "את ירושלים רוממו הקיסרים הביזנטיים במפעלי בנייה מפוארים. הדרה וחשיבותה של עיר הקודש סייעה ליצור מוקד מרכזי, סביבו התגבשה זהותם הדתית של נתיני האימפריה העצומה עם הדת הנוצרית, בשמה מלכו השליטים.

את תהליך ניצורה של העיר החל הקיסר הרומי קונסטנטינוס, אשר הפך את הנצרות מדת נרדפת לאמונה השלטת. בתמיכת הקיסר יצאה אימו הלנה, למסע עתיר "תגליות", אשר סימניו חרוטים במראה העיר וסביבתה עד היום. הלנה עברה במקומות שונים ו"גילתה" אתרים בהם התרחשו עלילות הסיפור הנוצרי - ממקום ה"לידה", אותה זיהתה עם מקדש לאל אדוניס, שהקימו הרומאים בבית לחם ועד למקום ה"צליבה". כאתר מתאים לצליבה היא בחרה במקום בו בנה אדריאנוס את מקדשה של האלילה ונוס-אפרודיטה בירושלים. תושבי Aelia הנוכרית המשיכו את

האמונות והטכסים הישנים, אותם היו רגילים לערוך ב"שינוי אדרת" קל. במימון קיסרי הוקמה במקום כנסייה מפוארת, אשר בלטה בהיותה ניגוד לעיר היהודית הבזויה ולמקדש היהודים החרב.

דמותה של הלנה על מטבע קונסטנטינית

הבישוף אוסביוס מקיסריה מדגיש כי אתר "הקבר" - מרכז של ירושלים הנוצרית, מצוי מחוץ לתחומה של ירושלים העברית, מחוץ לקו ה"חומה השנייה" של ימי הבית, אך במרכזה של Aelia Capitolina - העיר הנוצרית המנציחה את החורבן. במקום סמוך, סיפרה האגדה הנוצרית, הראו היהודים לקיסרית את מחבואו של ה"צלב האמיתי", שהפך עם "מציאתו" לחפץ הנערץ והמקודש ביותר באימפריה.

הכנסייה הייתה מוקד לפיתוחה ויצירתה של "Historia Sacra" - 'היסטוריה קדושה', מציאות אשר עוצבה מחדש. כאן הצביעו הנוצרים על מקום השתיה - טבורו של העולם, אתר קבורתו של "אדם-הראשון" ומקום התרחשותה של "עקידת יצחק".

כנסייה נוספת הוקמה בציוויה של הלנה בראש הר-הזיתים. ההר מנגד לעיר, אשר היה מקום קבורה יהודית מקדמא דנא, היה לסמל חורבנה ומותה של עיר העבריים. מכאן, סיפרו הנוצרים, נשא משיחם "נבואה" על חורבן ההיכל והעזרות אשר נשקפו למולו. ההר המשקיף אל החורבן היה בנצרות האויבת המצע ל"עלייתו" של משיחם השמימה.

קונסטנטינוס גם חידש וחייד את האיסור הישן, שהטילו הרומאים על כניסת היהודים לתחומי ירושלים. כך החל תהליך מכוון וממוקד אשר תכליתו הייתה לשנות את נוף הארץ: לטשטש את עקבות היהודים ולהטביע בה חותם נוצרי מובהק. כנסיות ומנזרים נבנו במקומות בולטים בהר ובעמק, אליהם נהרו המוני צליינים ומהם יצאו אנשי הכמורה להפיץ ולכפות את בשורתם.

שיאו של התהליך היה בימי שלטונו של הקיסר יוסטינינוס. קיסר זה, שהיה בו שילוב מרתק של שליט ותיאלוג, אשר מפעליו בחומר וברוח מכוונים היו להאדיר את כוחה של האימפריה ושל מעמדו כשליטה העליון, בשם האל. את תושבי ממלכתו הוא ליכד על ידי יצירת "קובץ החוקים היוסטיניאני" - ה"Corpus Juis Civilis" - מפעל ליקוט החוק הרומי, עריכתו והשלמתו עד לגיבוש קובץ משפטי מקיף, אשר שימש בסיס לחוק האירופי של הדורות הבאים, ועקבותיו ניכרות בחוק זה גם כיום.

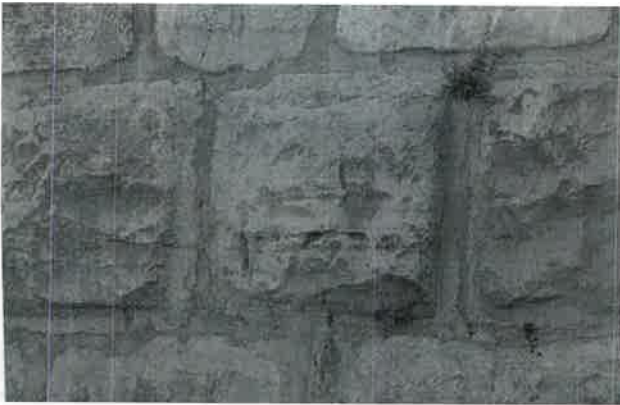

הקיסר יוסטיניאנוס (קטע מפטיפס בורונה)

ה"קובץ היוסטיניאני" החדש הנציח את אפליית היהודים ושלילת זכויותיהם בחוקים מיוחדים, ושימש צינור להחדרת האפליה האנטישמית אל משנתם המשפטית של עמי אירופה. קובץ זה ביטל לראשונה את ההכרה הבסיסית, אותה העניקו בעבר הרומאים, לשמירה על חוקי היהדות כ"דת-מותרת", לצד גזירות פרטניות, שנועדו להצר את רגליהם של שומרי גחלת אמונת ישראל. לדוגמא, ההוראה להתיר קריאה בתרגום בבתי-הכנסת, על מנת להוריד את לשון הקודש ממעמדה; האיסור על קיום טכסי חג הפסח, כאשר הוא חל במקביל לפסחא הנוצרית ועוד... "

מקום של כבוד תפסו מפעלי הבנייה הכבירים, בהם רומם יוסטיניאנוס את שמו. פסגתם הייתה בכנסיית הענק ה:"הגיה-סופיה" בקונסטנטינופול, בה ישנו החלל הבנוי הגדול ביותר שהוקם עד אז. אולם מרהיב, הספון שיש אפור ירוק ואדמדם ומחופה בפסיפסים הדורים. הכוונה שהסתתרה מאחורי הקמת מבנה הנפילים נתבררה, כאשר הקיסר השתבח ברוב עם, כי בניינה של כנסייה זו מאפיל על בית-המקדש, שבנה שלמה המלך בירושלים וכי הוא גדול מבן-דוד. מסופר כי בטכס חנוכת הכנסייה הופיע הקיסר בפני ההמון וקרא בהתלהבות: "שלמה, בנייתי התעלתה על שלך!" ולא נתקררה דעתו עד שהורה לקהילת היהודים בעיר בוריון אשר השתבחו בטענה, המפוקפקת אמנם, כי בית הכנסת בעירם עומד על תילו מימי המלך שלמה, להפוך את הבניין העתיק לכנסייה.

בימי קיסר זה הגיעה העיר הנוצרית בירושלים לפסגת פארה ותהילתה. העיר שוכללה ברוב תפארת במבני ציבור וברחובות ענק, אשר שיאם היה בפנינת הבנייה הקיסרית - כנסיית ה"ניאה", "ובירושלים הקדיש (הקיסר) משכן ל"א ס האלוהים", שאף משכן אחר לא ישווה לו...". כך פתח סופר החצר של הקיסר - ההיסטוריוגרף פרוקופיוס מקיסריה - את תיאורה של הכנסייה המפורסמת בספרו "על-הבניינים". את המבנה העצום ציווה הקיסר להקים "על הנישאת שבגבעות", בקובעו את פרטי המבנה ואת מידותיו. אך כיוון ששטח הפסגה שנבחרה לא הספיק ו"רבע מן המקדש (!) נותר ללא יסודות", נבנתה חומת תמך גדולה וחזקה שנשאה מסד מלאכותי כביר מימדים, מסד שבשוליו אנו ישובים. לא בכדי הייתה הכנסייה, בפיו של פרוקופיוס, למקדש ופולחן כמרים - לעבודת כוהנים. מבנה אשר פנה למזרח, ציון להיפוך הכיוון, ניגוד למקדש היהודים ופולחנו.

סיתותם המיוחד של נדבכי ה'ניאה'

בשונה מ"כנסיית-הקבר", אשר נוסדה מחוץ לתחומי ירושלים היהודית, נבנתה הכנסייה החדשה בליבה של העיר, על גבי שכונת בתי הכוהנים המפוארת ב"עיר העליונה" ההרוסה של העיר מימי הבית השני.

למפעל בנייה זה "חצבו אבנים עצומות בגודלן", סיתתו אותן באופן מיוחד, "והובילו אותן מאזור חציבה מרוחק בעגלות מיוחדות".

לאחר שהצבעתי לעבר החומה, רמזתי בידי למאזיניי. בעצלתיים קמו כולם ושבנו לפסוע בחופזה, בעודי חוזר, אגב הליכה, על התיאור המפורט של המבנה ונספחיו. בסימנו להעפיל בשביל התלול נמצאנו עומדים בסמוך לשלט המכריז בגאון "הר-ציון".

הר ציון

"כאן אנו רואים עד איזה עומק השתרשה תמונת ירושלים הביזנטית הכוזבת", פתחתי בכאב, "הנוצרים עמלו רבות כדי למחות את זכר מקום המקדש, והכריזו על מקום מושבם החדש על הפסגה המרוחקת ביותר מהקודש כעל 'ציון' האמיתי. כאן נבנה מבנה כביר שהתהדר בכינוי: "Mater Omnium Ecclesiarum" – 'אם כל הכנסיות', שם שבא לעקור מלב כל זכר למרכז היהודי של ירושלים. כנגד מקום המקדש: "הר ציון ששם שועלים הלכו בו" (איכה, ה', י"ח) הראו הנוצרים על "כנסיית ציון הקדושה". על מקומה החדש הם הצביעו כעל ארמונו של דוד, וכנגד החיבור העליון של שכינה וישראל בקודש הקודשים, בדו הנוצרים כי במקום זה נחה רוח הקודש על שליחי הנצרות. למרבה הקלון ספגו היהודים באפילת הגלות את הכזב הכפול, בית דוד היה ל'קבר-דוד' אותו פוקדים יהודים בתפילה עד היום, והכינוי 'הר-ציון', שם הכזב שבא להנציח את גלות ישראל, מתנוסס בגאון על שלטי 'ישיבת-התפוצות'...."

עוד רגע וחלפנו ובאנו בחללו המתעקל של "שער-ציון", הסמוך ליסודות אותו השער הקדמוני, אשר נקרא בימי שלוט אדום: "שער-הניאה", ואף בפי הערבים נשתמר דורות מספר הכינוי: "באב א-ניה".

הרובע היהודי

משנכנסנו לתחומי העיר העתיקה שטפנו נחשול אדם, המוני ישראל העולים מאצל כותל הדמעות, למרגלות הר-הבית שקדושתו מחוללת. כאשר העמקנו באפלולית סמטאות ה"רובע-היהודי" ובשקט ששב להשתרר, חזרתי לסיפורה של כנסיית ה"ניאה": "בבחירת שם כנסייתו החדשה, שבאה להתחרות ביוקרתן של 'כנסיית הקבר' ו'כנסיית ציון', ביקש יוסטיניאנוס לחבר בין סימלה הדתי של הבירה קונסטנטינופול לבין סגולתה של ירושלים: הבירה הקיסרית הייתה זרועה אתרי פולחן וכנסיות שהוקדשו למרים אימו של הנוצרי, שנבחרה להיות ה'פטרונית' של עיר המלוכה. בתוך תיבות הדורות נצברו ונשמרו 'Reliquiae' – 'שרידי-קודש', בהם חפצים שונים ומשונים שיוחסו לה, הם נשמרו בתוך כנסיות מפוארות והוצגו לציבור ברוב הדר בטכסים ובתהלוכות ססגוניות.

הבחירה הקיסרית בדמותה של 'Theotokos' – 'יולדת-האל' – כינוי אשר רווח בין הוגי הנצרות באותה התקופה, לא הייתה מקרית. הייתה זו הצהרת הכנסייה והעומד בראשה על אופייה של הדת, המורידה את האל לדרגת אנוש ילוד אישה. אותו שורש ההאנשה והריבוי החוצץ בין הנצרות לבין אמונת הייחוד הישראלית. על ידי הדגשת שמה של 'אם-האלוהים', התחברה הנצרות הממוסדת-הפורמאלית אל סמל פולחן עממי רב עוצמה מן העולם הפגאני הקדום, דרכו מצאה נתיבות אל לב ההמון הדבוק

בנטייתו האליליות המגושמות. דמות האלה הנשית: 'האם-הגדולה' רווחת עד היום בתפיסות הדתיות הסינקרטיסטיות, מיבשת אמריקה הדרומית ועד למזרח הרחוק.

בעיני היהודים לא יכול היה להיות כינוי יותר זר ומתועב מאותו שורש שפל של התועה מנצרת, אשר שורש מהותו הינו התגשמות האלוקות לאדם הנולד ומת.

ה'קרדו'

בעודי מדבר הגענו אל מרכזו של הרובע. טור מדרגות רחבות הוריד אותנו אל שרידי רחוב קדומים, הקפואים בדממת עולמים מול ההמון הסובב ב"רחבה" שמעליהם. רגלינו פסעו על המרצפות הגדולות והשחוקות ולצינדנו התנשאה שדרת העמודים, שפארו הרחק בעבר את רחובה הראשי של ירושלים הביזנטית: ה"קרדו" – "הלב", כך כונו רחובות ראשיים מעין אלו. בליבה של ירושלים בימי הביזנטים היה נתיב עצום זה שריד לדרך רחבה, אשר נמשכה בין טורי עמודים, הניצבים בגאון עד מעבר לגבול הראייה. אז, בינות לעמודים אלו תחת גג רעפים מאדים, אשר סכך עליהם, הציעו תגרנים את מרכולתם לגלי הצליינים, אשר זרמו מכול עבר אל עירם.

ירושלים, זו הנוצרית, נתגלתה לעינינו בשלל צבעים, בהעתק פסיפס המתנוסס על קירו של עיקול דרך. מצויים היינו בתוך רחבה קטנה דמוית תיאטרון, הפונה לעבר פסיפס שעל הקיר.

מפת מידבה

משנתיישבו ההולכים, עמדתי סמוך לפסיפס ופתחתי בדברים: "באור הקלוש הממלא את חללה של הכנסייה היוונית בעיירה מידבה אשר בעבר-הירדן, מתגלה לעין הצופה מחזה פלאים: קטעי משטח של פסיפס הדור צבעים הנציחו את מתארה של ארץ הקדש, כפי שהייתה לפני כאלף וארבע מאות שנה. האתרים המופיעים על המפה איפשרו למתבונן בהם מעין עלייה-לרגל, בזעיר אנפין, לארץ האמונה, יעדם הנכסף של הצליינים.

אתרי הארץ ועריה עוצבו בפירוט מרשים, זעיר כמראה ממעוף הציפור, במבט הפונה בכיוון הנוצרי – מזרחה. בלב המפה – ירושלים, מרכז הקדושה וההערצה, 'טבור-העולם'. עיר הקודש הובלטה במימדיה, שהוגדלו על ידי האומן פי עשר ממידותיהם של שאר האתרים במפה. אלא שמראה דמותה של 'העיר הקדושה ירושלים', ככתוב בכותרת היוונית, עוצב על פי מגמה כפולה: זהו המראה של 'ירושלים הארצית', יעדו המוחשי של המבקר, אך במקביל, זוהי השתקפות 'ירושלים השמימית', עירם של התיאולוגים. התיאור הנוצרי של העיר לא הסתפק בהצנעת המימד היהודי של העיר, אלא ביקש להעלימו כליל. בניגוד לרומאים, אשר הסתפקו בהקניית צביון אלילי למקום מקדש היהודים החרב, נעדר הר-הבית לחלוטין מן

מראה ירושלים במרכז הפסיפס ממידבא

המפה, חרף היות ה'ריבוע' הגדול חלק בולט ומשמעותי מהעיר גם בשימונו. בספרות הביזנטית נמחק גם שמו של מקום המקדש והוחלף בכינוי הסתמי ה'קואדרה' – הריבוע. מקום המקדש הפך גל אשפתות: "Sterquilinium" – מזבלה! מלעג הירונימוס בארס. גם המוסלמים ידעו לציין כי 'הר-הבית' היה בימי הנוצרים למקום טינפת ולכלוך, מתוך התנגדות והתרסה כלפי היהודים ומורשתם.

בעומדי על אבני רחובה של עיר, שעקרה מתוכה את הר-הבית והפכתה לריבוע סתמי, סיפרתי כיצד, בעורמתם, התירו השלטונות הביזנטיים את כניסת היהודים אל מקום המקדש. בכך שינו הנוצרים מהצו, שהטיל אדריאנוס, לבל ייכנס ולבל יקרב יהודי לירושלים ותחומה.

אחת בשנה, בט' באב, נפתחו בפני המוני ישראל שערי ירושלים, ותמורת ממון רב התירו שליטי ביזנטיון 'ברוב חסדם' לציין בחטף בתחום הר-הבית את אבל החורבן. דמות היהודים, המקוננים ומתעפרים בלבוש שק, מילא את הכנסייה ונציגיה אושר ועושר. המון נוצרי עולץ צפה בהתכנסותם הבזויה של היהודים סמוך לאבן השתייה, בלב ההריסות. בינות לאבלים התהלכו בגאון כמרים נזירים ושאר מטיפים לשמד, תוך שהם מדגישים את הוויית החורבן הנשקפת מכל עבר, וניסו להעביר את היהודים המסכנים על דתם.

באזוניי הדהד תיאורו של הירונימוס – אותו ראש כנסייה מבית לחם, אשר השתבח על כי זכה ללמוד מקרא מפי חכמי היהודים, והצהיר כי הנצרות נסמכת על

ה-'Hebraca Veritas' - האמת העברית. אף הוא, בבואו לתאר את המעמד, פורץ מפיו גיחוך שטנים של לעג מר על אותם שטחו עיניהם מראות, ונתרו דבקים באמונת אבותיהם - קוץ ממאיר בבשרה של הכנסייה. "מיום אשר בו נכבשה ירושלים ונהרסה בידי הרומאים, אתה יכול לראות בהגיע עם אבלים, בהיאסף נשים מעוותות דמות וזקנים עוטות בלויי סחבות... נקבץ המון האומללים. ובשעה שסד העינויים של האדון מתנוצץ ומקום תקומתו נוגה בקרני אורה, שעה שגם מהר הזיתים זוהר נס הצלב. מתאבל העם האומלל על הריסות מקדשו. ואף על-פי-כן אין הוא מעורר רחמים. ...עוד נמשך הבכי בפיק ברכיים, בזרועות חיוורות ובשיער פרוע, וכבר תובע החייל את שכרו למען יינתן להם לבכות עוד." (מתוך 'פירוש' של הירונימוס על ספר צפניה). חפויי ראש, מושפלים עד עפר, נפרדו היהודים ממקום מקדשם השרוף ובליבם תחינה בוערת לגאולה קרובה ומחיית החרפה הצורבת. כמה כאב עולה ובוקע מדברי המדרש: "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי..." (ותהילים מ"ב ה') אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: לשעבר הייתי עולה לפעמי רגלים בצילו של הקב"ה ועכשיו (בצילן) של מלכויות. (ואיכה רבה, פרק א', ט"ז).

לאחר שסיימתי באנחה, קמנו והלכנו עוד צעדים מספר. עד מהרה נמצאנו עומדים שעונים על טור העמודים הצוננים. טור שהטווה את קו השוקים המרכזי המישיר צפונה, קו עקבות התלום ונמשך כשביל באבק השנים.

"תקוות הגאולה לא פגה", פניתי לאמור. "היהודים נאחזו בכל כוחם באותות מבשרי טוב. לפני זמן מה נמצא בעמק החולה גוש אבן אדמדם, עליו חרוטה כתובת לטינית מהודרת וזה לשונה: "למשחרר העולם הרומי, למחדש המקדשים (TEMPLORYO RESTAVRATRI) ליוצר מחדש של המדינה והערים. לאדונינו יוליאנוס, לאגוסטוס הנצחי... לכהן הגדול (PONTIFICI MAXIMO) לאבי המולדת והפניקים...". את הכתובת חקקו הפניקים יושבי צור וצידון, אשר התענו אף הם תחת עולה של הנצרות. שלוש שנות חסד לכל אויבי הנצרות הייתה תקופת שלטונו של יוליאנוס, קיסר אשר העולם הנוצרי הצמיד לשמו את הכינוי "הכופר" לדיראון עולם, ואילו כל מתנגדיו ראו בו פתח תקווה לשחרור וישועה. הקיסר אשר תיעב את הנצרות, וביקש לעקור את אחיזתה של הכנסייה מממלכתו.

בשל רצונו זה הוא התיר לקומם מקדשים ברחבי ממלכתו, ומעל כולם את מקדש יהודה החרב. את המשימה הוא הטיל על אלפיוס ידידו הקרוב וזה ניגש במרץ אל המלאכה. יהודי הארץ, הלהוטים לסייע בידו, מיהרו להקים בית-כנסת גדול בעיר ולשקם את ירושלים כעיר יהודית. במקביל, הם הזדרזו לסייע ולהתחיל במלאכת הקודש של השיקום על הר-הבית, מתוך שמחה עצומה ותוחלת ישועה. היהודים מן האימפריה הפרסית השכנה מיהרו להיקהל אף הם, כדי לתבור אל העולים אל

עיר-הקודש, אך נבלמו ונטבחו בידי גדודי צבא פרס. מבין הכתובות שהותירו היהודים אשר פקדו את ירושלים על כותלי הר-הבית, מפורסמות במיוחד המילים, החקוקות על אבן מנדבכי הכותל המערבי: "וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא [תפרחנה]" (ישעיהו, ס"ו, י"ד). פסוק זה, מנחמותיו של הנביא ישעיהו, נכתב כנראה

'וראיתם ושש ליבכם...' על אבן שבכותל

באותם ימי תוחלת עצומה... בתחילה סולקו סמלים אליליים מן הקודש והחלו מפנים את שרידי החורבות, אשר היו סמל ניצחון נוצרי. בהמשך הונחו היסודות לבניין המקדש, אך המשך הבנייה התעכב בשל המלחמה עם הפרסים. ביום י"ח באייר ד-קכ"ג (מאי 363 למניינם) פקדה את הארץ רעידת אדמה עזה ויסודות המקדש עלו באש. אפשר שהנוצרים סייעו בהבערתה. זמן קצר לאחר מכן נהרג הקיסר בקרב. מותו הטיל מחדש את היהודים לתהומות ייאוש ובכול רחבי הממלכה הריעו התיאולוגים הנוצרים לניצחון דתם.

הזעזוע העמוק מיוזמת יוליאנוס לשיקום ירושלים, המחיש לנצרות את קלישות אחיזתה בעיר, והוליד גל חדש של אגדות ו"מסורות", אשר באו להדגיש את נצרותה של ירושלים ולעמעם, עד לבלי הכר, כל זיקה יהודית לעיר.

כעבור כשמונים שנה די היה בהיתר, שהעניקה הקיסרית אודוקיה, לתפילת יהודים בירושלים בחג הסוכות, כדי לעורר גל חדש של תקווה משיחית, כפי שעולה מאיגרת אשר נשלחה ליהודי פרס. אלא שגם היתר זה בוטל בלחצם של קנאי הכנסייה. אפשר שגם למאורע זה שייכות מספר כתובות על כותלי הר-הבית, דוגמת הכתובת אשר נחקקה על חלון הצופה אל מקום המקדש: "ה' אלהי צבאות תבני (!) את הבית הזה בחיה יעקב בן יוסף ותיפולקטוס וסיסניה ואנסטסיה אמן אמן סלה. כתובת אשר למקראה זוכים אנו לחוש מגע חי עם קווי הישועה שבדור ההוא.

על גבי פסיפס מרהיב, שפיאר את ריצפתו של בית-הכנסת הקדום בעיר ציפורי - בירת הגליל, נתגלתה לאחרונה עדות ייחודית ומופלאה על מרכזיותם של המקדש ועבודתו בכיסופי הגאולה של אותו הדור: על הרצפה מופיעים ציורים, המתארים את הטהרה בכניסה למקדש, הקדשת אהרון וקורבן התמיד.

תפקיד מפתח יש לתיאורה של עקידת-יצחק בציפורי, המצטרף לציורי העקידה המפורסמים מבתי הכנסת הקדומים בבית-אלפה ודורה-אירופוס שבסוריה. מעשה

העקידה "על אחד ההרים אשר אומר אליך..." (בראשית, כ"א, ב') היה סמל מרכזי בעימות שבין ישראל והכנסייה. בעיני היהודי הייתה פרשת העקידה הצירוף התמציתי שבין קידוש ה', מקום המקדש ובחירת ישראל, תוך הדגשת הענקת הברית לבניו של אברהם דווקא. לעומתם הנוצרים הציגו 'תמונת-ראי', שהרי מול הקדשת האדם בבחירת הא-ל, הפכה הכנסייה את היוצרות והאל עצמו נהיה לאדם. במעשה העקידה הייתה, לטענת הנוצרים, הקבלה לצליבתו של הנוצרי. יותר מכך, מימי הקיסר יוסטיניאנוס הכריזה הכנסייה כי מקום העקידה אשר היהודים ציינוהו בהר-הבית, הינו ב"גולגולתה" שם הם ציינו את מקום הצליבה. בימי הביניים הקפידו אומני הכנסיות ליצור דמיון חזותי בין דמויותיהם של יצחק ההולך אל העקידה והנוצרי הפוסע אל הצלב.

עקדת יצחק על-גב ריצפת בית הכנסת הקדום בבית אלפא

לעומת זאת השילוב היהודי של כלי המקדש, כמנורה ומחתה בעיטורים שפיארו את קידמת בית-הכנסת הפונה לכיוון ירושלים ותיאורים אשר שילבו בין חזית בית הכנסת ובית המקדש, היה הענקת משמעות למושג "מקדש מעט". כך הפך כל כינוס בבית הכנסת להפגנת כיסופים למקדש בירושלים.

התקוות והניסיונות לחידוש המקדש ופולחנו, היו כמדקרת חרב בלב האמונה הנוצרית.

בית המקדש בתפארתו היה סמל ועדות לקיומה החי של האומה הישראלית. תפילתו של כוהן גדול בשיאה של עבודתו, בהיכנסו לפניו ולפנים: "לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה...", הדגישה את אותה חיוניות לאומית השלובה עם אמונת ישראל. ישראל שאותם היו הנוצרים חייבים לראות כמתים, בכורכם את "נבואתם" על חורבן הבית עם ה"בשורה" על היותם "Verus Israel" - ישראל האמיתי, שברוח.

יתר על כן: בעבודת המקדש היה משום התרסה כנגד אמונת השילוש - שורש הנצרות. העבודה במקדש הינה עדות על ייחוד ה' בעולמו. מהות הפולחן בו שללה

ריבוי כל שהוא בתוך הא-לוהות. בעת הקרבת הקורבנות על גבי המזבח לא הזכירו את שמותיו של הקב"ה, זולת שם ה', שנאמר: "זובח לא-להים יחרם, בלתי לה' לבדו" (שמות, כ"ב, י"ט). התלמוד דן בנושא ובעקבותיו הולכים המפרשים. הרמב"ן, בפירושו לספר ויקרא (ויקרא, א', ט'), מרחיב את היריעה ואומר כי "יש בקורבנות סוד נעלם". הוא מביא את דברי הגמרא: "אמר שמעון בן עזאי: ...שם המיוחד שלא ליתן לבעלי הדין לחלוק" (מנחות, ק', ע"א). הרמב"ן, האמון על ויכוח עם מטיפי הנוצרים, סיכם בפנינו את הסתירה בין העבודה במקדש לבין הטכס המרכזי בנצרות, בהביאו מדברי המלאך כשהופיע בפני מנוח אבי שמשון: "אם תעצרני לא אכל בלחמך, ואם תעשה עלה, לה' תעלנה" (שופטים, י"ג, ט). ממנו הוא למד כי הלחם - אשר בנצרות הוא גוף הפולחן, בשימוש בו בכנסייה היא מתיימרת להחליף את עבודת הכוהן במקדש - "הוא פיגול ותועבה לה'. אבל אם תעשה עולה ודהיינו: קורבן כמפורש בתורת ישראל) לה' לבדו תעלנה, והייתה לרצון על אשה ה'..." (רמב"ן, שם).

וכך היה סדר העבודה במקדש, הוא היה נחתם בברכה: "שאותך לבדך נעבוד ביראה" (ירושלמי סוטה, פרק ז', ב').

הקרדו הדרומי - רחוב התהלכות הביזנטי

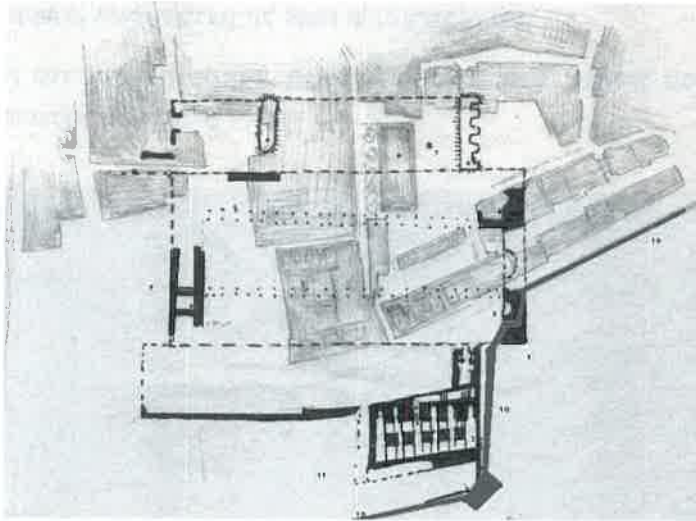
מצויים אנו בחלקו הדרומי של ה: *Cardo Maximus*. חלק זה הוא קטע מרחוב התהלכות הגדול של ירושלים בתקופה הרומית-ביזנטית, נבנה על ידי יוסטיניאנוס על מנת לחבר בין שני מוקדים: 'כנסיית-הקבר' ו'כנסיית-הניאה' הענקית אותה הקים. ביניהם עברו תהלכות כנסייתיות מפוארות וגדולות שהיוו את שיאו של הפולחן הנוצרי הרשמי בעיר, פולחן שעיקרו טכסי ראוה מפוארים ומוחצנים.

הבה נלך בעקבות תוואי הקרדו בדרכנו לפתור את אחת החידות, אשר הוגיעו דורות של חוקרי ירושלים, חידת מקומה ומשמעותה של 'כנסיית-הניאה'.

שוב נמצאנו פוסעים בעיקול סימטה. כעבור רגע חלפנו מבעד לשער, שעל משקופו מתנוססת הכתובת: "בית מחסה לעניים על הר ציון תו"ת" ונמצאנו עומדים ברחבה גדולה.

רחבת בתי מחסה

נתכנסנו כולנו ישובים בפינת מבוא מבודדת ואני שבתי לסיפורי: "לפני כמאה וחמישים שנה, בשנת תרכ"ה (1865), החלו ר' עזריאל הילדסהיימר וחבריו לבנות שכונה חדשה בתחומי הרובע היהודי, שכונה אשר הקמתה הייתה סנונית המבשרת

שרידי כנסיית ה'ניאה' תחת אזור בתי-מחסה: 1. הפינה למרגלות החומה. 2. מערכת בורות המים המירבית. 3. הגומחה הדרומית. 4. הגומחה הצפונית. 5. 'סודות הכניסה. 6. בורות מים. 7. העמוד. 8. 'בית רוטשילד'. 9. תניון הרובע. 10. תוואי החומה. 11. 'גן-התקומה'.

את העת החדשה בעיר הנצח. והנה בישרה העיתונות כי בעת עבודות ההכנה להנחת יסודות בניין "בתי מחסה", נתגלו שרידיו של מבנה כביר: "...מדי חופרם במעבה האדמה לכוון את מוסדות הבניין... מצאו הבונים חומה אחת ישנה מאוד הבנויה מאבנים גדולות מאוד, ומלאכת בניינה נדמה למבנה הכותל המערבי מבית-קודשינו, ...רבים משרי אירופה בקרו את המקום הזה... כולם פה אחד חרצו את משפטם, כי החומה הזאת היא אחת משרידי ימי קדם, אשר לא נאכלו עדנה ממלתעות הזמן הרב ולא נשחתו משן העת אשר עברה עליהם; גם מצאו שמה בתחתיות-ארץ בור גדול

הרצוף מאבנים העשוי למשרת מי-גשמים (ציסטערנע), אשר שיבת דורות קדומים חופפת עליו" ("הצפירה").

ראשי כולל הו"ד, אשר יסדו את מפעל החסד היהודי שלהם, לא יכלו להעלות בדעתם כי, באקראי, הם חשפו את שרידיה של הגדולה בכנסיות ירושלים. גם החוקר הנוצרי קונרד שיק חריף המבט והתפיסה, אשר תיעד את הקיר הגדול לרצפת השיש הסמוכה אליו, לא עמד על פשר התגלית. רק כאשר החלה המשלחת הישראלית, בראשותו של פרופסור נחמן אביגד ז"ל, בחפירה הארכיאולוגית הגדולה, אשר ליוותה את שיקום ה"רובע-היהודי" בשנת תש"ל (1968), החל מתברר עברו של האיזור, ובתוך כך גם תוכניו ומהותו של אולם עצום ונספחיו הקבורים מתחת לסביבת "בתי-מחסה". הסתבר כי אלו שרידיה של כנסייה כבירת-מימדים, מאה וחמישה-עשר מטרים אורכה ושבעים וחמישה מטר רוחבה. הבניין היה בתבנית בסיליקה - אולם ארוך ומפואר ובו ניצבו בשעתו ארבעה טורי עמודים". שוב קמתי, וחברי אחריי. "...אך ההפתעה הגדולה ציפתה לחוקרים מצפון לאיזור...". אמרתי ושבתי ללכת.

כאשר הגענו למגרש החניה ביציאה מתחומי "הרובע", ציינתי כי מתחת שכבת האספלט שלרגלינו טמונים שרידי אולם המבוא וחזית הכנסייה.

שמנו את פעמינו לעבר "גן-התקומה", הסמוך לחומה, ונמצאנו ישובים על מדרגות תיאטרון זוטא, צופים אל פתחי החלל הגדול והאפל אשר תחתיו.

גן התקומה

"זהותה של כנסיית הענק, אשר חבוייה תחת בתי הרובע-היהודי, נותרה בגדר חידה עד לתפנית מפתיעה, תפנית שהתחוללה ממש תחת רגלינו", המשכתי לטוות את העלילה. "באחד מימי הסתיו של שנת תשל"ה, בשעה שטרקטור היה טרוד בפינויים של שפכים ואבק הדורות אשר נערמו במקום, נפער בקרקע פיתחו של לוע מאפיל. הארכיאולוגים הפרופסור נחמן אביגד ורוני רייך נחפזו לתחוב את גופם לתוכו והם מצאו את עצמם ניצבים בתוך מערכת אולמות ענק מטויחים, הבנויים לסירוגין לבני חרס אדומות ורובדי אבן, כמקובל בתקופה הביזנטית. רק מאוחר יותר נסתבר לחוקרים, כי עמיתיהם הבריטיים ברקלי וליווין קדמום, וזכו לבקר במקום זה כבר לפני למעלה ממאה שנים. אז הם הורדו בחבל לתהום תת-קרקעית חשוכה, ומצאו עצמם בתוך קבוצת בורות מים רחבי ידיים. ליווין אף הצליח לשוט על גבי לוח-עץ במרחבים מעוררי היראה, ומצא באחד מהפינות שלד אדם. אחריהם חדרו לכאן חבריהם צ'רלס וורן וקונרד שיק והותירו שרטוטים של התגלית. שיק אף תיאר את התמוטטות חלק מן הקמרונות בימיו. אלא שכל אותם חוקרים פסחו על לב התגלית. רק כאשר נסרק המקום מחדש בשנת תשל"ז (1977), נתבררה מהותה של המערכת.

היה זה כאשר הרימו החוקרים את עיניהם המשתאות ומבין הקמרונות האפלים, על גבי הטיח במרומי הקיר הדרומי, התגלה להם תבליטו של צלב גדול. מעליו בתוך טבלת-אוזניים מהודרת מתנוססת כתובת הקדשה ביוונית, בה נאמר: "גם את המפעל הזה נידב הקיסר שלנו, המצטיין בחסידותו \ פלאוויוס יוסטניאנוס, בהשגחתו ובמאמציו של \ קונסטנטינוס הקדוש ביותר ואב המנזר \ בשנת השלוש-עשרה לאנדיקציו". התאריך: שנת 543 למניינם, שם הקיסר ושם "אב-המנזר" הנזכר אצל יוהנס מוסכוס, המספר על "מופת" שיוחס ל: "אבא קונסטנטינוס אב המנזר מריה תאטיקוס של הניאה...", לא הותירו ספיקות באשר לשיוכו של המבנה, אשר נספח

הכתובת היוונית על קיר בוד ה'ניאה'

לכנסייה הגדולה אשר הוקמה שלוש שנים קודם לכן. לראשונה זכו החוקרים לאישור כי הם מצויים במאגר המים של ה'ניאה', אותו תיאה, כנזכר, פרוקופיוס. עתה היה ניתן לבחון את כלל שרידי הכנסייה בשלמות ובכללם את האגף אשר טויה והוכשר לקליטת מים כבור גדול, אך תפקידו העיקרי היה לספק בסיס ותמיכה למבנה ולרחבה אשר מעליו. קירותיו החיצוניים הבנויים אבני ענק, מהווים היום את בסיס קו החומה התורכית".

כאשר החילונו לפסוע במעלה המדרגות, הסבתי את תשומת הלב כי בסמוך לכביש ולפינת החומה אשר לצידינו ניכרים היסודות הקשתיים של גומחה, הפונה מזרחה כדרך הכנסיות. זוהי הדרומית משלושת הגומחות, אשר היו בקדמת הכנסייה. תחתינו, מחוץ לחומה, ניכר כי היא מושתתת בדרום על יסודות הקיר הענק, אותו פגשנו בראשית דרכינו. הגומחה המרכזית הגדולה בקיר המזרחי עודנה טמונה תחת בניין "בתי-מחסה" ואילו הגומחה הצפונית הינה קשת אבן שקוטרה חמישה מטרים, אשר יסודותיה נחשפו במלואם והם מצויים כיום באולם מתחת לבית מגורים סמוך.

החפירה העלתה כי רק בסיס היסודות נותר ואילו הקירות עצמם נמחו לחלוטין. עדות להרס היסודי שפקד את הבניין.

"שרידים אלו מאפשרים לנו לשוב אל נתיב ההתנגשות רבת העוצמה שבין הנצרות

והיהדות, נתיב החקוק באבן. אך כדי להעמיק בכך הבה נשוב אל רחבת 'בתי-מחסה', אמרתי ופניתי לשוב אל תוככי הרובע.

רחבת בתי מחסה

נתיישבו החבריה על מדרגות רוויות בטללי לילה, בחזיתו של "בית-רוטשילד", במרומי שכונת "בית-מחסה". ברחבה מולנו ניצב עמוד אבן הדור ויפה כותרת. עמוד קטוע, המשוחזר בחלקו מארבעה פלחי אבן גדולים, סמוך לו מונח היה בסיס עמוד נוסף. עמדתי בתווך והצבעתי על נקודה באבן: "חלקי עמוד אלו נמצאו טמונים-גנוזים בבור מים סמוך, השייד אף הוא למכלול מבני ה'ניאה', אך מקורם במקום אחר. הסימנים החקוקים על חלקי העמודים מלמדים על התקופה, בה הם הוצבו לראשונה ואילו הכותרת רומזת למקומם המקורי: יוצרי חלקי העמודים חרתו על גב החלקים השונים ספרות ואותיות, כדי לסייע לבנאים בבואם להציב את החלקים במקומם הסופי. ממש כאן, על חוליית העמוד העליונה נחרתה סיפרה רומית – VIII, דהיינו תשע. סיפרה ממנה ניתן להעריך כי העמוד במקורו התנוסס לגובה של תריסר מטרים, וכי הוא הוצב בתקופה הרומית המוקדמת, בימי שלטונו של המלך הורדוס, שכן במהלך התקופה הוחלפה צורת הספרה VIII בצורתה החדשה: IX. עמוד אבן כה גדול ומפואר בימיו של הורדוס הגיע ממקום אחד - מהר-הבית. ככל הנראה ניצב העמוד באחד מהסטווים אשר הקיפו את המקדש. כותרת בסגנון יוני מרהיב מלמדת אף היא

שחזור העמוד ברחבת 'בתי-מחסה'

על מקור העמוד. מציבות האבן ההדורות, אשר נחצבו בצלעו של נחל קדרון במחצית השנייה של ימי הבית השני, אותן מציבות שהאגדה העממית הצמידה להן את הכינוי:

"יד-אבשלום" ו"קבר-זכריה", מתהדרות בכותרות באותו הסגנון ו"קדמוניות היהודים", ט"ו, י"א, כיוון שמקובל כיום כי ככל הנראה מדובר במצבותיהם של כוהנים גדולים, ששירתו בקודש סמוך לימי שלטונו של המלך הורדוס. עיטור המציבות בכותרות אלה, בא להכריז לעיני כול על זיקה למקדש ולחצרותיו. שברי כותרת מפוארת, דוגמת זו של העמוד שלפנינו, נמצאו לא הרחק משוקעים בקירות בנין מן התקופה הביזנטית. שברי כותרת נוספת נחשפו בחפירות סמוך לכותלי הר-הבית.

התעלומה הגדולה, כיצד נתגלגלו חלקי העמודים מחצרות המקדש, ונטמנו מפורקים הרחק בתוככי בורות מים בגבעה אשר מנגד לה, מצאה את פתרונה המפתיע בפסקה מתוך סיפרו של פרוקופיוס מיודעינו על פועלו של יוסטיניאנוס בעת בניית כנסיית ה'ניאה': "...את הדברים הללו (דהיינו, את בניית הכנסייה) הוציא הקיסר יוסטיניאנוס אל הפועל במסירותם ובכוחם של בני אנוש. אולם תקוות אמונתו העניקה לו אך את זאת, הכנסייה הייתה צריכה להיות מוקפת עמודים בכל צד בגודל שיהיה ראוי למבנה עצמו, ואשר יוכל לשאת את המשקל אשר יונח עליהם. אך העובדה שהבניין רחוק מן הים ומוקף בהרים תלולים, מנעה את הקפתו בעמודים. כאשר הצטער על כך הקיסר עד מאוד, הראהו האלוהים בקרבת מקום עמודים המתאימים לעבודה הזאת, שלא ידוע אם היו קיימים קודם לכן, ונטמנו או שנעשו רק בזמן הקיסר... הכנסייה, אם כן, מוקפת עמודים רבים, שהובאו מן המקום ההוא ואשר היו עצומים בגודלם, בצבעם הם הזכירו להבה. הם עמדו כמה למעלה, כמה למטה וכמה סביב רחבת הכניסה אשר הקיפה את הכנסייה כולה. מכל העמודים, השניים הניצבים בכניסה, הינם בגודל בלתי רגיל וכנראה אין דומה להם בכל העולם כולו...". למקרא הדברים הללו עולה בזיכרונו תיאור אחר: דבריו של יוספוס פלביוס, הוא יוסף בן-מתתיהו הכהן, ההיסטוריון אשר זכה להלך בחצרות המקדש. חיבוריו של יוסף, אשר תיאר בדקדקנות את חורבן יהודה וירושלים, נתחבבו בשל כך על ראשי הכנסייה, ובספרות הנוצרית הוענק להם מעמד מיוחד של קדושה. כך נשתמרו חיבוריו לדורות והגיעו לידינו, בין הכתבים שאימצה הנצרות, תרומה שאין מושלה בתולדות ישראל. בדרכה הנפתלת של ההיסטוריה היה זה זדונם של שונאינו, אשר הותיר לנו תיאור מופלא של המקדש וחצרותיו בתפארתם. ממנו נמצאנו למדים כי "הוא (הורדוס) הקיף את המקדש סטווים גדולים ביותר, ועשה אותם לפי שיעור גודלו ובהוצאות שעלו על הוצאות הסטווים הקודמים... העמודים היו ערוכים אלה מול אלה בארבע שורות לאורך... עוביו של כל עמוד היה [כזה שהספיק] לשלושה אנשים אוחזים אלה באלה בזרועות פרושות לחבק אותן... והכותרות שלהם היו עשויות בסגנון קורינתי, שעורר התפעלות מחמת העבודה הגדולה". העמודים הכבירים אשר הוצבו בפתח הכנסייה תואמים את עמודי-הענק, אותם תיאר יוסף בן-מתתיהו בהר

הבית, אך העמוד הניצב לפנינו שונה הן בגודלו והן בסגנון כותרתו. אפשר כי הוא נשדד משערי המקדש עצמו. שערים שיש לידם, מתאר בן-מתתיהו, את "...הסטווים שבין השערים... נשענים על עמודים יפים לאין שיעור וגבוהים, אבל חוץ מגודלם לא היו חסרים דבר מאלו שהיו למטה" ("מלחמות היהודים", ה', ה'). אכן אפשר כי זוכה אני לגעת בעמוד מתוך הקודש עצמו.

שריפת המקדש - איור הולנדי לספר 'מלחמות היהודים' של יוספוס פלוויוס

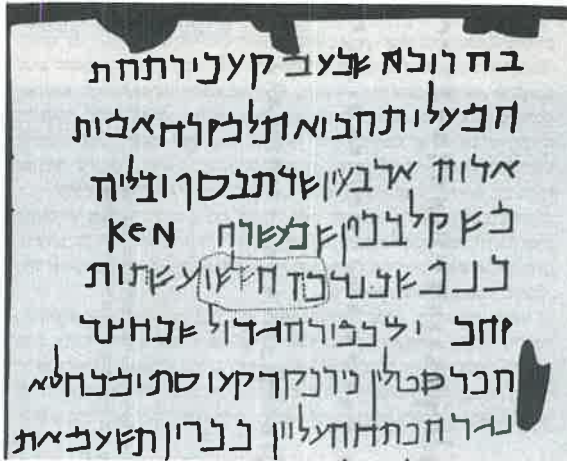
מעניין, כי פרוקופיוס מצניע בחיבורו את מקורם האמיתי של העמודים, ואת ההרס בהר הבית אם מחשש לתגובת יהודי האימפריה או מתוך רצון להימנע מלהזכיר את ההר והמקדש, אשר חורבנם היה אמור להיות מעשה שמיים ולא פעולת בשר-ודם.

חידת כלי המקדש

מאז נעוריי שבתה את ליבי חידת קיומם והיעלמותם של כלי המקדש, ובמיוחד העדות כי יוסטיניאנוס העביר אל כנסיית ה'ניאה' את אותם הכלים, אשר בזו מירושלים קלגסי רומי, בהחריבם את העיר.

על פי המסופר נפלו כלי מקדש-היהודים בידי הוונדלים, בכובשם את רומא והם העבירום לאפריקה. לאחר שנוצחו הוונדלים בידי בליסאריוס, שר צבאו של יוסטיניאנוס, שבו ונתפסו גם כלים אלו. פרוקופיוס מספר, כי לאחר שהתבשר הקיסר על תפיסת הכלים, התנבא "יהודי אחד" כי מזל ביש יפקוד את הממלכה אם לא יושבו כלים אלו לירושלים, או אז העביר הקיסר את הכלים למשמרת בכנסיית ה'ניאה'. סיפור תמוה זה הינו עד ודוגמה לניסיונו של פרוקופיוס להצניע את המימד הפולמוסי

של השימוש בשרידי המקדש וכליו בכנסייה. שמועה עמומה מספרת, כי כלים אלה נגנזו לאחר חורבן ה'ניאה' במעמקי מרתפיו של "מנזר-המצלבה" במערב העיר, שם הם שוכבים עד היום ומחכים ליד גואלת.

רשימת אוצרות המקדש האבודים - קטע של 'מגילת הנחושת'

הכמיהה והניסיונות לגילויים של כלים מופלאים אלו הינם פרשיה רחבה החורגת מסיפורנו זה, והם כוללים שמועות עמומות, רסיסי עדויות ושפע ניסיונות לפענח חלקים מן התעלומה. אציין רק כי מסורות שונות ידעו לספר כי כלי-הקודש נטמנו במקומות מסתור שונים, למן מערות במרומי צוקים בעכברה אשר בגליל ועד למעמקים אפלים של מרתפי כנסיות ומנזרים שונים בירושלים, במחילות הנחבאות מתחת לסלעי הר-הבית או, להבדיל, שמורות במחסנים סודיים ומסתוריים בין אוצרות הוותיקן של רומא.

לפני כחמישים שנה נתגלתה בתוך כוך גדול במדבר-יהודה תעודה פלאית החרוטה על יריעות נחושת, שנודעה כ"מגילת-הנחושת". עם פענוחה התברר כי זוהי רשימה של אוצרות ענק של כסף, זהב, כלים ובגדי-קודש, אשר אפשר כי הוחבאו בידי כוהנים, אשר נמלטו מן המקדש טרם חורבנו. אלא שלאוצרות אלו, ספק דימיון ספק מציאות, טרם נמצא שריד עד היום, חרף מאמצי התרים אחריהם בשקיקה".

בסיום דבריי קמה החבורה. קמה והתבוננה מקרוב בעמוד ובסימניו. אחר פנינו אל בסיס-העמוד הענק המונח סמוך. אופן סיתותו והאות היוונית החקוקה עליו קושרים אותו לימי בית-חשמונאי. אפשר אולי שנגנז עוד בימיו של המלך הורדוס, כחלק מהמפעל הכביר של שיקום המקדש וסביבתו בימיו.

טרם פנינו איש לדרכו, נדברנו לשוב ולהיפגש כאן בשעת בוקר מוקדמת.

בוקר

הרובע-היהודי

לאחר תפילת שחרית מוקדמת, התקבצה חבורתנו יחדיו, להמשיך במסע אל נבכי העבר הירושלמי בטרם יתלהט היום. משנתאספה החבורה כולה, אשר גדלה וטפחה מאז ליל אמש, נתיישבנו על המדרגות מול העמוד ושמש הבוקר מפזרת את הצינה. פתחתי בדברים: "כשם שמתאחדים לנו ראשיתו של יום הזיכרון לחורבן עם הוד יפי המראות של השחר החדש העולה על ירושלים, כך מתבהר לנו חיבורם של הצער והמצוק אל תקוות הגאולה, עד כי היו לאחד. אנו יודעים כי גלגל חוזר הוא בעולם, הגאים מאתמול מושפלים והנדכאים - סיפק יש בידם להשיב על עלבונם.

כאשר התהפכו היוצרות, עברה אש קנאות את הארץ, הכנסייה האדירה חרבה ונמחתה כליל מעל פני האדמה ועמודי המקדש חולצו משביים ונגנזו במעמקים.

מאז כיבושה של ארץ-ישראל בידי הצורר הרומאי, הייתה ציפיית הגאולה כרוכה בתקווה לסיוע צבאי מממלכת פרס הגדולה: "אמר רבי יהודה בן אילעי: עתידים מחריבים (של ארץ ישראל וירושלים) ליפול בידי פרס" "אמר רשב"י: אם ראית סוס פרסי קשור בארץ ישראל (נוסח אחר: בקברות ארץ ישראל), צפה לרגליו של משיח" (איכה רבה).

זכרו של גדול מלכי פרס מופיע בנבואת ישעיהו: "כה אמר ה' למשיחו לכורש" (ישעיהו, מ"ה, א'), כנלווה לתקות הפדות הישנה-חדשה: "האומר לכורש רעי, וכל חפצי ישלם, ולאמר לירושלים תבנה והיכל תִּסָּד (שם, מ"ד, כ"ח).

שיריו של ינאי, גדול פייטני הדור, שימרו בחובם את תרועת המלחמה על ביזנטיון המכונה בפיו 'אדום': "אדומי איש האדום - הוא אוהב דם לכן שמו אדום \ והוא עשוי והוא אדום. זכור ה' לבני אדום \ חרב אשר עשתה בת אדום. טבח גדול בארץ אדום \ יקידת אש בשדה אדום. כמהנו לך צח ואדום \ להראות בלבוש אדום. ממרום תשליך שר אדום \ נעלך תשליך על אדום. שימה נקמתך באדום \ עוד תאבד חכמים מאדום. שיתה למהפכה: כסדום \ שליפת חרבך תרווה על אדום. תופיע, ונאמר מי זה בא מאדום \ ותשוב לך המלוכה אדון".

עימות מר התחולל בין האימפריה הביזנטית לבין הממלכה הפרסית, שכנתה ממזרח. עימות זה רב דורות, שורשיו עמוקים ומשתרגים ממלחמות יוון והפרסים, והמשכם במערכות הרומאים עם אויבתם הממלכה הפרתית ממזרח.

הרומאים אשר התוו נתיב דמים בתולדות ישראל, פנו במהלך דיכוי של המרד-הגדול אל הגליל תחילה, טרם יסתערו על ירושלים להחריבה, בבואם להכניע את יהודה המורדת. שיאה של המערכה בגליל היה בקרב-האיתנים סביב העיר גמלא.

אותה חוליית הקישור בין היישוב היהודי בארץ-ישראל, לבין אחיהם אשר בבבל - פרס הגדולה שבתפוצות הגולה. האויב הרומי ידע כי תחילה יש לחסום את הנתיב לפרס, לבל ייחפזו היהודים אשר במזרח לעזרת אחיהם במערכה על יהודה וירושלים. מטבע זעיר ועליו הכתובת "לחירות ירושלים", אשר נמצא באפר חורבנה של העיר, גילה לחוקריה כי יהודי גמלא ידעו אל נכון מה תפקידה של עירם בהתמודדות על יהודה, ומסרו על כך את נפשם.

שלושים שנה לאחר התנצרותה של האימפריה הרומית, בשנת ד"א קי"א (351 למנינם), בעת המערכה כנגד הפרסים שניהל המצביא גאלוס, מתקומם הגליל. השתוללות הקלגסים הביזנטיים מחד, והתקווה לניצחונם של הפרסים מאידך, חברו להבעיר גל של מרידות, אשר התפשט מהעיר ציפורי לערים אחרות, והוטבע ביד הגייסות הביזנטיים בים דמים וחורבן.

מנגד, היו אלה דווקא צבאות פרס שערכו מרחץ דמים בקרב יהודי ממלכתם, אשר בקשו להתאחד ולצאת לסייע בבניין ירושלים ומקדשה בימי שלטונו של הקיסר יוליאנוס.

כוסרו מלך פרס

בשנת ד"א ש"ע (610 למנינם) ניצבה המערכה בפני סיבוב נוסף: כוסרו השני מלך פרס, אשר התהדר בכינוי "פרוויץ" - הכובש, יצא בראש צבאו למערכה כוללת נגד הביזנטים השנואים. על הצבא הפרסי פקד מצביא ערמומי וברוך כישרון - רזמי אוצ'דן (רוזמיאן), אשר תוקפנותו הקנתה לו את הכינוי "שהר-בראז" - חזיר בר. גם מהפך פוליטי בביזנטיון, מהפך שבמהלכו נרצח הקיסר פוקס ותחתיו עלה שליט חדש ונמרץ הקיסר הירקליוס מאפריקה, לא עצר את הסחף הצבאי ואת ההישגים של גלי ההסתערות הפרסית. קרב מרכזי נערך בין הצבאות סמוך לעיר אנטיוכיה ובמהלכו זכו הפרסים, שנעזרו במרד שחוללו יהודי האיזור, בניצחון מוחץ. ניצחון זה פתח בפני הפולשים את הנתיב דרומה וחלקים נוספים מתחומי השליטה הביזנטית נפלו בידי חילות פרס. בשנתה הרביעית של המערכה ניצב הצבא הפרסי בשערי ארץ-ישראל.

בין חורבן לנצנוצי גאולה

קצא

יהודי ארץ ישראל, ובראשם מנהיגם בנימין מטבריה, מיהרו להגיש סיוע לצבא המתקרב. צעירי ישראל נחלצו לאחוז בחרב ולהצטרף לכוחות המתקדמים. לאחר מפלתו נחפז הצבא הביזנטי לאסוף את חילותיו המוכים ולנוע צפונה, להפר את הכוונה הפרסית לנצל את ההצלחה ולכבוש את עיר הבירה. צבא פרס נע לאורך מישור החוף דרומה, יהודים הוסיפו להתלקט סביבו לקראת המשך המערכה המתקרבת אל היעד הנכסף: ירושלים. יהודי הגליל יצאו ממרכזם בעיר טבריה וחברו לאחיהם, אשר התקדמו עם הצבא הפרסי שנע דרומה לאורך מישור החוף. מצעד החיילים, שעטות הסוסים וענני האבק המתנשאים אל-על היו בעיני המוני בית ישראל מושא לתפילת הודיה אילמת, כי הנה מתממשים כיסופי הגאולה.

ההיסטוריוגרף הארמני סבאוס, בן התקופה ההיא, סיפר כיצד מפקדי הפרסים פנו, בהתקרבם לירושלים, אל זכריה - הבישוף הנוצרי של העיר, ותבעו את כניעתה. זכריה זה הצליח לשלוח בבהילות את מודסטוס הנזיר להזעיק עזרה ממחנה החייל הביזנטי באיזור יריחו. אך הלה שב ודווח כי הכוח נמלט ונמוג. הבישוף המושפל, אשר ידע כי אפסה התקווה, הורה לפתוח את שערי ירושלים בפני הפרסים הקרבים וירושלים נכנעה בפניהם ללא קרב.

לאחר נפילת העיר בידם מיהרו הפרסים למנות בה מושל ופקידים מטעמם, בתוכם גם מספר יהודים. הכנסת היהודים לירושלים ומינויים למשרות רשמיות עוררה את קנאותם של התושבים הנוצרים, ובחורי-אף הם פתחו במרד נגד הכובשים: "אזרחי העיר מבקשי אהבת האל... כאשר ראו לפנים את הפרסים וידידיהם העבריים, רצו מהר וסגרו את שערי העיר". חלק מהיהודים, אשר נלכדו בתוך תחומי העיר, נהרגו בחרב המורדים. אחרים קפצו בייאושם מעל החומות, בנסותם לשוב אל המחנה הפרסי.

ההיסטוריוגרף היווני סופרוניוס מקיסריה מתאר, כיצד בשלב זה החלו חילות פרס לצור על ירושלים. בעשרים ימי המצור הם הרעישו את העיר וחתרו תחת חומותיה. הנוצרים הנצורים קיוו והתפללו לנס, אך הוא בושש לבוא. על מנת לעודד את רוח

המגינים, נקטו ראשי המרד בצעד חריג וטבעו מטבעות מיוחדים. לידינו הגיעו שני טיפוסים מטבעות "פוליס" מברונזה: בצידם האחד מוטבע דיוקן הקיסר הביזנטי, ממנו ציפו לישועה. מהעבר השני חקוק התאריך: שנת ארבע (לשלטון היראקליוס) והכתובות: "ירוסלימה" – ירושלים ו"משיח ינצח".

מול הנצורים, מעבר לחומות העיר, ניצבו נזירים אשר בחסות הפרסיים קראו לנצורים כי סופה של העיר ליפול בידי הפרסיים, עונש על חטאי ההוללות שפשו בקרבה.

משהוכרעו בתוך שלושה שבועות ביצורי העיר, שטפו הלוחמים הפרסיים ומלווייהם היהודים את רחובות ירושלים בחרבות שלופות. בוחק הלהבים נצבע בסילוני הדם – זעקת נקם מתגלגלת בבת-אדום השדודה. לאחר שלושה ימי קרב סוערים, בראשית חודש ניסן של שנת ד"א שע"ט היא שנת 614 למניין הנוצרים, נסתיים הקרב. הפרסיים ותומכיהם היהודים שבו לשלוט בעיר-הקודש. ליהודים היה זה אות כפול וברור – מחד, שחרור העיר דווקא בחודש ניסן, חודש בו נגאלו ישראל ובו עתידיים

המשיח בשערי ירושלים - בתוך הגדת הפסח

להיגאל, החודש שמהותו הייתה העלייה לרגל אל המקדש לחוג את חג החירות. מאידך, השפלתם של הנוצרים דווקא בחודש שסימל מבחינתם את הגאולה במעשה הצליבה, אותו ציינו הם בטכסי הפסחא, שהוא החשוב בחגים הנוצריים אשר נחוגו על ידם בירושלים. כמו כן, חודש לאחר חג-הפורים בו חגגו, זכרו והזכירו כל יהודי העולם את חדוות ההצלה והנקמה בחסות שליט פרס.

הייתה זו התגשמותה של קריאת הכיסופים, שליוותה את היהודים בלילות הפסח הדווי של הגלות: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה!..." נגוהות הקודש האירו עתה את האופל: "לשנה הזאת בירושלים!!!"

המצור על צור

שחרור ירושלים חולל תסיסה כבירה בקרב הקהילות היהודיות שהתגוררו בערים מעורבות נוכרים ויהודים, אליהם התקרב צבא פרס בדרכו לקונסטנטינופול, כפי שמספר ההיסטוריוגרף אויטיכיוס: "...כאשר צר כוסרו על קונסטנטינופול התרוקנה אדמת סוריה מצבא הביזנטיים. בעיר צור היו ארבעת אלפים יהודים. ויכתבו יהודי צור אל היהודים אשר בדמשק ובקפריסין ואל היהודים אשר בבית-המקדש ויש הרואים כאן עדות להימצאות יהודים בירושלים, ולכן מאחרים את הפרשה אל הימים שלאחר תום המערכה. אלא שרוב החוקרים רואים כאן כינוי לכלל יהודי דרום הארץ) ואל היהודים אשר בהר הגליל ובטבריה, כי יתלקטו כולם בליל הפסחא הנוצרי, כדי להרוג את כל הנוצרים אשר בצור, וכי יסתערו על הכנסייה, יהרגו כל נוצרי אשר בתוכה וישתלטו על העיר. ויודע הדבר לפטריארך ולכול תושבי צור וילכדו את יהודי העיר ויכבלום בכבלי ברזל ויכלאום בבית-הכלא ואת שערי העיר סגרו ויעלו על החומות מכונות-קלע ובליסטראות. והיה כאשר הגיע ליל הפסחא ויתאספו היהודים ויסתערו על צור כעשרים אלף גברים. וילחמו אותם (הנוצרים) מלחמה עזה מתוך המבצר, ויהרסו היהודים כל כנסייה אשר הייתה מחוץ למבצר צור. והיה כאשר הרסו כנסייה ויוציאו אנשי צור מאה מן היהודים הכבולים אצלם ויעמידום על החומה ויכרתו את ראשיהם מעליהם וישליכו את הראשים החוצה, ויתיזו בדרך זו ראשי אלפיים איש. ותהי צעקה גדולה בקרב היהודים. ויגחו תושבי צור ויהרגו בהם עם רב וינוסו הנותרים אל עריהם בבושת פנים." תיאור זה, אשר עובדות ובודות משמשות בו בערבוביה, הינו עדות להיקפה של המערכה שהתחוללה בין יהודי ארץ ישראל ובין התושבים הנוצרים בסביבתה.

הרס כנסיית הניאה

לאחר שחרורה של ירושלים מיהרו היהודים לטהר את העיר ולהיפרע מסמלי העלבון הנוצרי. את חמתם הם הפנו כלפי המבנים, שייצגו יותר מכל את כאב חילולה של ירושלים ואת חרפת השפלתה. כנסיות רבות נפגעו בארץ במהלך הכיבוש. במנזרים רבים מראים עד היום סימני שריפה והרס, אותם מייחסים לכיבוש ההוא. מקור נוצרי מתאר כיצד הציתו היהודים את כל הכנסיות אשר בירושלים, אך מתוכן רק שתי כנסיות נהרסו על-ידי היהודים עד היסוד. ההיסטוריוגרף אויטיכיוס מעיד על הרס מכוון של שתי הכנסיות: כנסיית "גת-שמנים" בהר-הזיתים וכנסייה אשר אויטיכיוס מכנה בערבית "אל-ניה" - היא כנסיית ה"ניאה". שתי הכנסיות אשר

סימלו במהותן את חורבן המקדש, כעונש שהושת על היהודים ב"עוון" התכחשותם לבשורה הנוצרית: הכנסייה האחת ניצבה על הר-הזיתים, אשר עליו, סיפרו הנוצרים בחדווה, עמד אדונם וניבא על חורבן ההיכל והעזרות, והכנסייה השנייה גילמה בהקמתה את הרס שרידי המקדש בפועל. הייתה זו הנצרות אשר הדגישה את המימד התיאולוגי של החורבן, כראיה לאמיתות בשורתה. עתה, משהתהפך הגלגל, הריסתם ומחיתתם של כנסיות הייתה תשובה מוחצת, אות ומופת לניצחון דרכה של היהדות. הרס כנסיית ה"ניאה" היה מושלם. קירותיה פורקו לחלוטין. השרידים היחידים

כותרת העמוד הגנוזה

שנותרו היו היסודות, שהושתתו על הסלע שמתחת למפלס הרצפה של האולם הגדול ונספחיו.

בשעת הפירוק נלקטו מתוך מבנה הכנסייה השנואה רסיסיו של המקדש המנופץ והמחולל, אשר נגנזו בידיים אוהבות, כראוי לשרידי קודש שחוללו: "אבני היכל ועזרות שנפגמו אין להם פדיון וטעונים גניזה" (תוספתא מגילה). כך מצאו פלחי העמוד וכותרתו את דרכם לגניזה בתוך בור המים הצפוני של ה"ניאה".

תיאורה המפורט של הכנסייה הכבירה והמבנים הנספחים אליה, כפי שמופיעים בכתביו של פרוקופיוס, הסעיר את דמיונם של חוקרי ירושלים הנוצרית. אולם, העדר שרידים של ממש למכלול כה גדול היה חידה, אותה ניסו חוקרים שונים לעקוף, על-ידי ייחוס שרידים של מבני-קדם במקומות אחרים בעיר-העתיקה וסביבתה, עד למציאת השרידים ברובע".

"אך השריד המעניין ביותר מאותם ימים סוערים נתגלה דווקא מחוץ לחומות", אמרתי כאשר קמנו ללכת. עלינו בסמטאות התלולות, עד שנמצאנו עומדים ברחבה אשר מחוץ ל"שער-יפו".

רחבת שער-יפו

לשמאלנו התנשאו אל על מגדליה של מצודת העיר העתיקה, אשר אותה אנו מכירים בכינוי שהעניקו לה הנזירים הביזנטיים - "מגדל \ מצודת דוד". מגדל המסגד שבה הפך לאחד מן הסמלים החביבים על יהודים דווקא בזכות השם הבדוי 'מגדל-דוד', הממחיש את מאמר חז"ל: "שבשתא - כיוון דעל, על" (ובבא בתרא, כ"א ע"ב).

מגדל דוד: השם - נוצרי, המבנה - מוסלמי, הבול - ישראלי...

כיום שוכן במקום "המוזיאון לתולדות ירושלים". המבקרים המעטים, אשר טרחו והגיעו אל מעמקי מרתפי המצודה, יכלו לחזות בתערוכה בה הוצגו ממצאים, אשר הוצאו מתוך מערה ממתחם ממילא הסמוך. אלא שעוצרי התערוכה נמנעו ביודעין מלהסביר את משמעותם הדרמתית של המוצגים, נקמת היהודים...

"שם", הצבעתי בידי לעבר עבודות הבנייה של החניון רב המימדים שממערב לנו, "נתגלתה תגלית מפתיעה. בשנת תשנ"ב (1992) כאשר הרסו הדחפורים את שכונת ממילא הוותיקה, כדי לבנות את החניון והמבנים אשר מסביבו, החלו הארכיאולוגים לחשוף את השרידים אשר היו ממערב לירושלים בימי קדם. נחשפו מבנים ומערות שונות מימי המקרא, ימי הבית-השני ותקופת המשנה והתלמוד, דהיינו ימי הביזנטיים. בלטה ביניהם מערת קבורה לא שגרתית, שזכתה לכינוי מערה מס' 10. בתחילה נחשפה "קפלה" - כנסיית הנצחה קטנה, על קירותיה ציור מלאך - קטע מן ה"בשורה" הנוצרית. רצפתה מכוסה פסיפס לבן ועליו חקוקים שלושה צלבים. מן ה"קפלה" נפתחה כניסה למערה. בפסיפס, הסמוך לכניסה הפנימית, מופיעה בתוך מסגרת כתובת יוונית האומרת: "למען גאולה וישועה למי שהאל יודע שמותיהם".

משעברו החוקרים את הסף ונכנסו לחללה הפנימי של המערה, נתגלה לעיניהם מראה מצמרר: גלי עצמות גדולים ובהם מאות שלדים וגולגלות. החפצים אשר נתגלו בינות לעצמות, לא הותירו ספק באשר לזהותם של הנקברים. היו אלה שרידים של אלפי החללים הנוצריים, שנלקטו והובאו למקום לאחר המערכה עם הפרסיים. בין העצמות נמצאו מטבעות ביזנטיים רבים, בהם מטבע זהב נדיר של הקיסר פוקס. במיוחד מרובים היו התליונים בדמות צלב.

אחד המקורות המוזרים, אך החשובים להכרת הגיאוגרפיה של ירושלים באותם הימים, הינו רשימת פעולותיו של נזיר שיזכה לכינוי "תומס הקברן". סטרטגיוס מתאר כיצד שוטט אדם זה בחלקי העיר השונים, ועסק באיסוף ובקבורת התרוגים הנוצריים. רישום האתרים מהם ליקט את הפגרים ואלו חללים נטמנו בהם, מצטרפים, מחד, לרשימה חשובה של המקומות בהם התרכזו ופעלו הנוצריים בעיר. מאידך, אומדן חללי הקרב העולה מן התיאורים הוא למעלה משישים אלף הרוגים, מניין, אשר גם אם הוא מוגזם במתכוון, מאפשר לנו להבין את גודל ועוצמת המערכה. באתרים שונים בתחומי הכנסיות והמנזרים בירושלים וסביבותיה מצביעים הנוצריים על סימנים ומקומות, בהם נהרגו ונקברו חללי הכיבוש הפרסי. כך במערת העמודים במתחם מנזר אוניפורוס אשר "בגיא בן הינום"; "כתם דם" על ריצפת "מנזר המצלבה"; גולגולת בחדרי הקבורה של מנזרי מדבר יהודה ועוד כיוצא באלו. אך כל הסיפורים הללו לא חרגו מתחומי הדימיון והאגדה. והנה כאן פגשו החוקרים לראשונה את עצם העניין, כפשוטו.

תוכנית הקפלה והמערה בממילא

חקירת המערה וממצאיה נתקלה, למרבה האירוניה, בהתנגדות עזה מצד... יהודים, חברי אגודת "אתרא-קדישא" החרדית, אשר נזעקו להגן על כבודם של החללים. עד מהרה הפכה ההתנגדות לעימות אלים. כדי להערים עליהם הוציאו הארכיאולוגים במבצע לילי חשאי שקי ענק גדושי עצמות, שהועברו בחופזה למעבדות רשות העתיקות. בדיקת העצמות העלתה כי הם שייכים לאוכלוסייה, אשר מאפייניה הם כשל התושבים הפגאנים, אשר התגוררו בארץ וקיבלו עליהם את דת השליטים. שני שליש מכלל העצמות היו שייכים לנשים, שהרי הגברים יצאו למלחמה. על השלדים נותרו עדויות למחלות האופייניות לימי מצור, והחשוב מכול - הנשים והגברים הללו מתו מוות אלים. במהלך תקופת המחקר קבלה ממשלת ישראל פנייה נרגשת מצד ראשי הכנסייה היוונית-אורתודוקסית בירושלים, להעביר לידם בתום המחקר את השלדים על מנת לקוברם כיאה לקדושים שנפלו על מזבח אמונתם. בתחילה נענו

הרשויות בחיוב לפנייה, אך שוב התעוררו פעילי "אתרא-קדישא" והחלו במערכת לחצים, שנמשכה עד אשר הם קבלו לידיהם את כל העצמות והביאום למנוחת עולמים ב...קבר ישראל.

שריד הצלב

בין שאר הממצאים מקבר-האחים במערת ממילא בלט במיוחד צלב עשוי כסף, בתוכו שובץ רסיס עץ זעיר. ניתן לשער כי זוהי פיסה המיוחסת ל"צלב האמיתי", אותו "גילתה" הלנה, הנערץ ביותר מכל "שרידי-הקודש" שהיו בידי הנוצריים בירושלים. פיסה זו ממחישה את תיאורה המשעשע, אשר חזתה באותן שנים, בטכס בו הוצג הצלב הנערץ, פסגת חלומותיו של כל צליין, בפני ההמון הנפעם: "והדיקונים עומדים סביב ומשגיחים (ולבל ינשקו ההמונים את החפץ)... מאחר ומסופר כי מאן דהוא, נגס בעץ וגנב פיסה ממנו...". אין לדעת אם זוהי אכן פיסה שנושכה מאותה קורה או כפיס עץ אחר, שהרי, כעדות סופרים נוצריים, אם נצרף את כל כפיסי העץ שיוחסו אל הצלב, היינו מקבלים יער שלם.

"שרידים-מקודשים" שונים ומשונים רווחו מאוד בדת החדשה, שהייתה מקושרת בטבורה אל עולם האמונות האליליות, ורתוקה בחבלי קסם להבליהם. היומרה לרשת את היהדות כיסתה אך בקושי על ערוות הרגליה הישנים. ה"רליקות" - "שרידי הקודש" נצטרפו אל ה"איקונות" - "התמונות הקדושות" ושאר הצלמים, אשר סיפקו את תשוקתו הפולחנית של ההמון הפגאני ברוחו ובהרגליו. תפקיד מיוחד היה לצלב האמיתי, שהחליף את פסלו הראשי של האל במקדש המלכותי. כדי לאשש את אמיתות החפץ, אשר יצר מגע ישיר בין ההמון לסיפורי הכנסייה, לא היססו הנוצרים לומר כי היהודים היו אלה אשר גילו להם את המקום בו הוסתר. על המקום בו 'נתגלה' אותו הצלב, הקימה הלנה - אם הקיסר קוסטנטינוס - את "אם-הכנסיות", שקיבלה את השם: "מרטיריון" - 'כנסיית-העדות', שהיא רכזה של העיר Aelia הנוצרית, הבנויה על חורבות ירושלים. עם כניסת חילות פרס ניסו להחביא מפניהם את אוצרות הכנסייה ובראשם את צלבם האהוב, אך הפרסים מצאוהו והוא הובל על ידי הכובשים כשלל במסע ניצחון לפרס, מלווה בבישוף המושפל זכריה ובכמה אומנים, שהפרסים חשקו במיומנותיהם. "גלותו" של החפץ הנערץ עליהם סימלה יותר מכל את מפלת הנוצריים ואמונתם. היהודים ראו בכך הסרת והרחקת חרפת הטומאה מעיר הקודש והמקדש וניצחון דת הייחוד".

כאשר שבנו ללכת, עברנו על פני מקום פתחה החתום של מערת הקברים, וכעבור רגעים מספר חלפנו סמוך לברושים המצילים, הניצבים כשומרים על שוליה של "בריכת-ממילא" הגדולה ועוטת המסתורין. בריכה שהיא שריד לגדולתה של העיר בתקופה הביזנטית, בתוכה נאגרה כל טיפת מי-גשם לשימושם של ההמונים אשר

בריכת ממילא

צבאו על רחובותיה. לימיננו הבהיקו מצבותיהם-קברותיהם של לוחמי האיסלאם, אשר גברו על אבירי הצלב. לשמאלנו צץ בצד הדרך קמרון מט לנפול ובתוכו פתחה הסתום של מערה. נטינו מן הדרך ורגלינו העפילו בינות עצי אלה ואורן, עד אשר נפער לרגלינו פתח חצוב ומקומר, ובו טור מדרגות היורדות ונבלעות באפילה.

"מערת-האריה"

נתישבנו בצל אחד העצים ושברנו אל הסיפור: "תחתינו מצויה מערכת מרתפים וחללים, אשר היו שייכים בראשיתם כנראה למבנה אשר שמר על הבריכה הסמוכה. מקור מן התקופה הביזנטית מזכיר מבנה המכונה "המנזר-האדום", שהיה קשור עם חללים אלה. אך בתולדות העיר ירושלים נודע המקום בשם "מערת האריה". כותבי הרשומות הביזנטיים סיימו את עלילת הזוועות של הכיבוש הפרסי בתיאורים מצמררים של מעשה הטבח, שנערך בשבויים הנוצריים. המוני אסירים רוכזו בתום המערכה באיזור הסמוך ל"בריכת ממילא", כדי להימכר לעבדות. כך מתאר סטרטגיוס את שאירע: "...כשהיהודים בני הבליעל אויבי האמת ושונאי המשיח ראו שהנוצרים היו מסורים בידי אויביהם, שמחו מאוד שכן שנוא שנוא את הנוצרים וברשעותם זממו מזימה נגדם... ואז ניגשו היהודים אל הבריכה ויקראו ל (נוצרים) בני האלוהים ופנו אליהם לאמור: "אם תרצו להינצל ממוות, התגיירו והיו ליהודים." אולם מחשבתם ורצונם לא נתמלאו והפצרותיהם היו לשווא, כי בני הכנסייה הקדושה ביכרו את המוות למען משיחם על חיי בוגדים, והעדיפו עינויי-גוף על פני אבדן נפשם כדי לא להסתפח אל היהודים. כאשר ראו היהודים המשוקצים את עמידתם הנחושה של הנוצרים ואת דבקותם הבלתי מעורערת, קנו את הנוצרים (המוצאים לעבדות) בכסף מלא ושחטום ככבשים." סיפורו הדרמתי של סטרטגיוס רווי שנאה ומצוּעף אגדה, אך גרעינו כנראה אמת. זרמי מעמקים של איבה כבושה,

בין חורבן לנצנוצי גאולה

קצט

שהתפרנסה ממאות שנים של דיכוי, חילול והתעללות נוראה, התפרצה באחת ושטפה בעוצמה בלתי מרוסנת. כבימי פרס הרחוקים, ימי אסתר ומרדכי, בקשו היהודים להכות מכת הרג ואובדן, להיות נוקמים בצר הצורר אותם. במערות אלה, סיפרה האגדה הנוצרית, נטמנו גוויות אותם ההרוגים, ואריה זועם ניצב על הפתח לשמור על הגופות מחילול.

פתח 'מערת-האריה'

ברבות הימים אימצו דווקא היהודים את האגדה לעצמם. סמוך לשנת ה"א ט' (1250 למניינם), כתב רבי יעקוב השליח בין תיאוריו: "מערת האריה - ושם עצמות צדיקים שנהרגו על קידוש ה' על ידי מלך יוון...". הנה גם כאן אין גבול לסיפור ירושלמי, שבו כל חוט עלילה שזור מפתילים, המובילים לעולמות שונים במרקם הסבוך והססגוני של יריעת תולדותיה של ירושלים".

בטרם פנה כל אחד לדרכו לעבור בביתו את עיקר התענית, נדברנו להיפגש בצהרי יום, לסיים יחדיו יום הצום ואיתו את עלילה הדברים שטווינו במהלכו.

אחר הצהרים

שער השלשלת

בשעת צהרים לוחטת שבנו להיפגש, כנהוג התכנסנו אצל שערי הר הבית. אחד לאחד נתכנסנו בחלל המבוא המוצל והקריר של "שער-השלשלת". קומץ יהודים אבלים שחים בינות בני-ישמעאל, הפוסעים באדנות אל מקום הקודש והמקדש. אחר שיקענו את עצמנו בתוגת הקינות והלב נכמר, בהיגלות חרפת נחלתנו לעינינו, הר קודשנו זרים הילכו בו. בזיכרוני עלתה תמונתו הידועה של הגרמני באוארנפייד אשר

צייר יהודים ניצבים בשפלותם אצל השערים האלה לפני למעלה ממאה שנה, הזמן חלף אך הדבר לא השתנה.

יהודים בשער הר-הבית (תחרוט עץ על-פי ציור של באוארניפייד)

לאחר קריאת התורה והפטרת היום ותפילת מנחה ברחבה גדושת מתפללים הומים אצל ה"כותל-המערבי", פנינו לדרכינו.

במבוא לרחבת הכותל

ניצבים היינו, בשולי הרחוב שטוף האור והאבק מעל שער האשפות. באור העז קולף מעטה הסוד והמסתורין, איתם התייחדנו בליל אמש. כל קוו ונדבך הזדקרו ברורים ולאים בשמש הקופחת. באותן השעות היגעות של הצום נדדו מחשבותיי אל הימים הרעים של הירידה מאיגרא רמא של זוהר הגאולה אל אפילת תחתיות בבירא עמיקתא של אכזבה ותבוסה, המרה עתה שבעתיים אל מול תקוות הפדות שנכזבה. "קצרים היו ימי האושר", סיפרתי, כאשר צופים היינו אל שרידי הרחובות

והמבואות המרוסקים, אשר הובילו אי אז את המון העם העולה אל חצרות בית-ה'. "עדות מפתיעה לאותם ימי הפז של חירות קצרת מועד, בהם היהודים נשאו את ראשם בחסות הפרסים, נמצאה כאשר הגיעו הארכיאולוגים בחפירותיהם סמוך לפינתו הדרום-מערבית של הר-הבית, אל שרידיו של בית מגורים מסוף התקופה הביזנטית. על המשקוף המרכזי נחשף עיטור שצוייר בצבע אדום על גבי טיח - מנורות קנים, מחתות ושופרות. כאשר הוסר הטיח התברר כי הוא כיסה תחתיו תבליט בדמות צלב. נראה כי היהודים מיהרו באופן טבעי, מייד לאחר מפלת הביזנטים, לקבוע את משכנם בסמוך לשערי הר-הבית, מתוך תקווה לחידוש קרוב של סדר העבודה במקדש המשוקם. על פתח ביתם הם מחקו את סמל הדת האויבת וציירו מעליו את אותות הגאולה. כיוון שגם על קיר בבית פנימה נמצא ציור מנורות, יש הרואים במבנה זה בית כנסת של ממש".

משקוף מן החפירות למרגלות הר-הבית - מנורות תקוות הגאולה המכסות על צלב החורבן

ספר זרובבל

מיהרנו להסתתר מלהט השמש הקופחת בינות לצללים באפלולית אחת הפינות, צופים אל ההמון הצובא אל הרחבה הגדולה למרגלות ההר החרב. משנתיישבנו, פתחתי את תרמילי ושלפתי ספר מהוה מרוב טלטול וחיבוט. בפותחי אותו החיליתי בסיפור פורענות החורבן, פורענות המלווה כצל כבד את ציפיית הישועה: "בזיכרון האומה נחרטו תקוות הימים, בהם עסקנו, ועומק השבר אשר בא אחריהם. בזיכרון האומה נחרטו גודל השעה ואימי האכזבה. הדברים הדמדו בתודעת העם, גם לאחר שפרטי המאורעות עצמם כוסו באבק השכחה וניטשטשו הוד המערכה ואימת הטבח... בספר שבידי קיבץ וביאר החוקר ר' יהודה קאופמן המנוח לקט מדרשי-גאולה. אותה תמצית לוחטת של כמיהה עזה וחפץ נורא לחזות עין בעין בבוא הגאולה.

סער הימים בקץ מלכות אדום והציפייה להתגברות ישמעאל, אשר ינקום ברשעה, נשתמרו כאן בשני מדרשים מופלאים. מדרשים אשר הקרינו את אורם באופל גלויות ישראל, היושבים ומצפים למשיח. מופלא במיוחד התיאור המופיע במדרש המכונה "ספר זרובבל" המתאר את השתלשלות האירועים באותה תקופה ומיחסם לימי שיבת ציון. כאשר בוחנים את הכתוב במדרש לאורם של פרשת הדברים בה עסקנו, מתגלה

לעינינו פולמוס רווי איבה תהומית לדתו של האויב הנוצרי ולסמליה: "הדבר אשר היה אל זרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה... ואני הייתי מתפלל לפני ה' באמרי: 'ברוך אתה ה' מחיה המתים'. נהם עלי לבבי לאמור: מה תהיה צורת בית עולמים ?

"ויביאני אל בית התורף ויראני אבן שיש בדמות אישה ומראה נאה ותוארה יפה עד מאוד. ויאמר אלי: זרובבל מה אתה רואה? ואומר אלי: אבן שיש אני רואה ודמות פניה אשה יפיפה. ויען ויאמר אלי: אבן זאת יבוא השטן וישכב עימה, ויצא ממנה ארמילוס..." (הצירוף של פיסלה הנשי של האם הנוצרית, פטרונית הבירה הביזנטית, אל השטן הארזר, יוצר את ארמילוס - הירקליוס, הבן הנוצרי המבקש לשלים אל שליחותה הנתעבת של דתו).

והוא יעלה וימלוך באימים, מדינת השטן אביו... וכל רואיו יזועו ממנו. וכול גויי הארצות יטעו אחרי, חוץ מישראל שלא יאמינו בו. ויבא על אנשי 'קדושי עליוני' בירושלים בחיל ובכוח גדול."

(כאן בא תיאור עשרת המלכים: ארמילוס ותשעת המלכים הנלווים עליו, בהם "שרוי" מלך פרס)

"ויבאו עשרת המלכים לירושלים ויעשו מלחמה עם עם קדושים ויפילו מהם רבים. ויהרוג את נחמיה בן חושיאל ושישה עשר צדיקים יהרגו עמו, ויגלו את ישראל למדבר.

וחפציבה אם מנחם בן עמיאל, עומדת בשער המזרחי; ושם לא יבוא אותו רשע. לקיים מה שכתוב (זכריה, י"ד, ב'): "ויתר העם לא יכרת מן העיר." (ודמותה של חפציבה הלהיבה את הדמיון, אותה דמות עלומה של מנהיגה צבאית, שפיקדה על היהודים המתגוננים בקרב האחרון אצל שער המזרח. אין לדעת אם הייתה זו המערכה כנגד הפרסיים הבוגדים או קרב בעת טבח הירקליוס, עם שיבת הביזנטים לירושלים.

דמותה החידתית קרמה עור וגידים, והייתה סמל למאבק היהודים לחירות במוחם הקודח של הסופרים העבריים של המאה הקודמת).

ותהי צרה בישראל שלא הייתה כמוה בעולם. וינסו בצריחים ובמערות ולא יכלו להסתר מפניו... ויפדו בני ישראל את נחמיה בן חושאל ארבעים ואחד יום, ותהי נבלתו מושלכת לפני שערי ירושלים מדוקרת - וחיה ועוף ובהמה לא יגעו בה. ויצעקו בני ישראל מרוב דוחק ומצרה גדולה, ויעלה מירושלים לרבלה, (אותה מזהה קאופמן עם אנטיוכיה) ויכבשנה ויבוא עם בני קדם, שלהם הייתה המלוכה, ויעורר את המלחמה עם בני קידר בבקעת ארבל יעלה בידו ויכבוש את העולם כולו.

ויתחילו לנטוע על פני הארץ את כל אשרות הגויים אשר שנה ה'. והוא נוטל את האבן אשר נולד ממנה, מבית התורף ומעלה אותה אליו, ושבעה מזבחות יבנה לה ותהיה ראש לכל עבודה זרה. וכול הגויים יבואו מכל המקומות ועבדו את האבן ויקטירו לה נסכים.

בשמעי את הדבר הזה בנבואת ה', ותצר לי מאוד, ואקום ואלך לי אל אמת המים, ואזעק שם לפני ה' א-להי ישראל... (...התפילה אצל אמת המים, סמל לתורה ולישראל שומריה, נענית: המלאך מיכאל מופיע בפניו ומגלה לו את הקץ). ויאמר אלי מיכאל (נוסח אחר: מטטרון) : מנחם בן עמיאל יבוא פתאום ויעמוד בבקעת ארבל.

אשר ליהושע בן הנשרף, ויצאו אליו חכמי ישראל הנשארים מן הגזרות, מארמילוס ומן השוסים אשר ישושו אותם. ויאמר מנחם בן עמיאל לזקנים ולחכמים: אני הוא משיח ה' אשר שלחני לגאלכם ולהציל אתכם מיד הצרים האלה. (...החכמים מסרבים להאמין לו בשל בגדיו הבלויים) וילך אל שערי ירושלים, ותבוא חפציבה אימו, ותמסור לו את המטה אשר נעשו בו האותות. ויבא עם אליהו ויחיו את נחמיה בן חושאל...

ואחרי כל זאת יבא מנחם בן עמיאל וכל ישראל עמו, הקרובים והרחוקים, ונחמיה בן חושאל וכל המתים שהחיו, ואליהו הנביא עימם, ויעלו לירושלים. ובחודש אב אשר ספדו את נחמיה ותהיה שמחה גדולה לישראל. ויקריבו קורבן לה' ונרצה להם... וערבה לה' מנחת ישראל כבראשונה. וירח ה' את ריח ניחוח עמו ישראל וישמח מאוד בישראל. (היו שביקשו למצוא כאן עדות לחידושה של עבודת הקורבנות על הר הבית, כיום מוסכם בקרב החוקרים כי מדובר במשאת נפש שלא התממשה במציאות) ויורד את הבית בנוי מלמעלה לארץ, וענן הקטורת אשר בהיכל ה' יעלה לשמים. ויצא משיח ה' וכל ישראל אחריו ויעמדו לפני שערי ירושלים מול הר הזיתים... כי נגלה א-להים לעיני הכול. (עדות משנה לתקווה העזה לחידוש עבודת המקדש בעת הכיבוש הפרסי) וגלויות ירושלים יעלו להר הזיתים ותראנה ציון וירושלים ותשמחנה... " (כאן באה רשימת חודשים, כל חודש וגאולה מיוחדת בו) "בחודש הרביעי, הוא חודש תמוז, ירד

ה' א-להי ישראל בהר הזיתים, (הנגדה לאגדת ה"עליה" הנוצרית) ויתקע בשופר גדול והר הזיתים נבקע מגערותו. וכל במות אלוהי-ניכר ובתי משכיותם וכל חומה ומדרגה יפלו לארץ. ויעל מנחם בן עמיאל ויפח באפיו של ארמילוס וימיתוהו - כנבואת ישעיהו: 'וברוח שפתיו ימית רשע' (ישעיהו, י"א, ז').

ויצא ה' ונלחם בחיל ארמילוס, (נוסח אחר: גוג ומגוג) 'כאיש מלחמות יעיר קנאה'. ויצא עם קדושים וראו את ישועת ה' כי עין בעין יראו אותו כל ישראל כאיש מלחמות, לבוש שריון צדקה וכובע ישועה בראשו. ונלחם בגויים ההם ונתן חרב איש בצוואר רעהו. ונפלו מתים בבקעת-ארבל. ויצאו כל ישראל ושללו את שולליהם ובזזו את בוזזיהם...

אז תהיה המלחמה השלישית. כי שלוש מלחמות יהיו בארץ ישראל: אחת שתעשה חפציבה עם מלך פרס, ואחת שיעשה מנחם בן עמיאל עם ארמילוס ועשרה המלכים אשר עימו. והשלישי שיעשה מנחם בן חושיאל בצלע האלף והייתה לה' המלוכה..."

מדרש זה מלא בשמות סמליים: ארמילוס - שיבוש של השם רומלוס, מייסדה האגדי של העיר רומא. חפציבה - מגלמת בשמה את רעיון בחירת ישראל. מנחם - הוא על פי המדרש שמו של המשיח, אשר נולד ביום החורבן. עמיאל - תשובה על דרך הלעג לנצרות. בספרות הנוצרית עמנואל הוא שמו של הנוצרי, שם המציין את התגלמות האלוה באדם, השמטת האות ו' מהשם, מדגישה את הבחירה דווקא בעם ה'. נחמיה - יסוד הנחמה, כשמו של משקם ירושלים הראשון בחסות מלכי פרס. חושיאל - מחבר אותנו להבטחת המדרש על הגאולה: "זכו אחישנה".

חרף הנימה האגדית השרויה על המדרש, מניחים החוקרים כי ישנן בחלקו הראשון השתקפויות והדים למעשים שהיו, הד מתגלגל לרוחו הסוערת של הפולמוס בין ישראל לצלב. בהמשכו משקף המדרש את התקווה להשלמת הגאולה.

בגידת הפרסים

פחות משלוש שנים ארכה שימחת היהודים. אך כגודל ההתעלות כן עומק הנפילה הנוראה שבאה בעקבותיה. מששקע אבק המערכה ונשכחו הימים בהם נלחמו היהודים שכם אחד עם צבא הססנים, בחרו הפרסים בדרך הקלה, תחת קיום התחייבויותיהם ליהודים פנו לרצות את התושבים הנוצריים. השלטון הפרסי אכף את הסדר הביזנטי הישן והיהודים הורחקו מן העיר. אין אנו יודעים בוודאות כיצד הגיבו היהודים מול הקריעה המחודשת מעל עירם, אך ישנם רמזים כי היהודים התנגדו בכוח. לאחר מיכן ניסו היהודים לרכוש מידי הפרסים במתנות ובממון רב את זכות הישיבה שהופקעה מהם, אך לדאבון ליבם העדיפו הפרסים להדק את בריתם עם הנוצרים. לאויבים מאתמול התירו הפרסים לקומם את המוסדות הנוצריים

בירושלים. מודסטוס, מנהיגו הנמרץ של מנזר תאודוסיוס עלה מן המדבר, היה לראש הקהילה הנוצרית בעיר ומנהיגותו זכתה להכרת השלטון הפרסי. הבישוף הטרי, שזכה לכנוי "זרובבל החדש", התאמץ לשקם את הכנסיות שנפגעו בעת קרבות הכיבוש ובראשן "כנסיית-הקבר". אנטיוכוס סטרטגיוס, נזיר ממנזר מאר-סבא כתב באיגרת ששלח לאנקרה: "...ולא רק הקים מודסטוס את מנזרי מדבר-יהודה, אלא גם את העיר וסביבתה והאל עזר לו בכל, כבצלאל החדש שלנו או זרובבל, בהיותו מלא רוח-הקודש הקים מחדש את המקדשים של משיחנו: את הגולגולתה, האנסטיזיס ומקום הצלב. וגם את כל הכנסיות: כנסיית העלייה ומקומות קדושים אחרים. סבאוס הארמני מתאר בעליצות כיצד: "...כשמוע היהודים כי המקומות קמים מהריסותיהם, השתוללו ברוב קנאה ובקשו בדרכים שונות ועל ידי מתנות יקרות לרכוש את הזכות לשוב לירושלים, אך האל לא מצא אותם ראויים לכך..." בהמשך דבריו מביא סבאוס איגרת ארוכה ששיגר מודסטוס אל ארכיבישוף ארמניה ובה הוא מתאר כיצד שינו הפרסים את טעמם: "...אלה אשר העיזו להכריז מלחמה והעלו את המקום הקדוש הזה באש, גורשו בחסדי שמים מעיר הקודש. אלה אשר בקשו לגרש את התושבים (הנוצרים) מתוכה שומעים עתה את קול הפקודה לבלתי גור בה עוד." מקור נוסף מספר כי: "מלך פרס צווה לנהוג רחמים בנוצרים, לבנות מחדש את העיר ולהשיב איש איש למקומו." לשם מפעלותיו גייס מודסטוס כספים, אשר הזרימו נוצרים מכל עבר. מפרס הרבה לסייע על ידו יזדין, יועצו האישי של כוסרו, נוצרי נאמן, אשר לידי העביר מלך פרס את שרידי הצלב שנלקח מירושלים.

הבולות אשר חתמו את מכתביו של מודסטוס

לפני מספר שנים מצאו אספני עתיקות, סמוך לחומה המערבית לא הרחק משער פו, שתי פיסות עופרת עליהם מוטבעת הכתובת היוונית: "מודסטוס הפרסביטר". אלה הם בולות – חותמות שחברו את הפתילים אשר סגרו איגרות. שריד נדיר ומיוחד

לאותן אגרות וכתבים אותן הריץ הבישוף לכל קצוות תבל, כדי לגייס את העולם הנוצרי לתמוך ולממן את יוזמותיו לניצורה מחדש של ירושלים.

בינתיים התחוללו מאורעות מכריעים ביחסים שבין האימפריות: לנפילתה של ירושלים ולשבייתו של אותו צלם פולחני ראשון המעלה "הצלב האמיתי", הייתה השפעה קשה שעוררה את תושבי קונסטנטינופול הבירה. טלטלה אחזה בכל שדרות הציבור: ההמונים גדשו את הכנסיות בתפילות ובתחנונים, ואילו ראשי הכנסייה מיהרו להעביר את רכוש העצום לקופתה המרוששת של הקיסרות, בלוויית דרישה נמרצת: לצאת ללא שהות למערכת חורמה נגד האויב המשפיל, למחות את החרפה ולהשיב למקומה את עטרת הנצרות: קורת העץ היבשה שסימלה את אמונת האימפריה.

כרוח סערה פרץ ויצא הצבא הביזנטי למסע צלב, אשר בראשו עמד הקיסר הירקליוס וחזר אל לב הממלכה הפרסית דרך הרי ארמניה. בשנת ד"א שפ"ח (628 למניינם) לאחר מערכה כבדה נוצחו הכוחות הפרסיים סמוך לנינווה.

כוסרו מלך פרס נאלץ לחתום על "חוזה שלום" בתנאים משפילים: הפרסים חויבו לסגת מכל אותם השטחים שכבשו משכנתם בעשרים ושלוש שנות המערכה הכבידה. חשובה מכל הייתה לנוצרים החזרתו של הצלב, אשר עוד קודם נמסר ליועצו הנוצרי של מלך פרס. לאחר משא ומתן בין הירקליוס לשהרבאראז הפרסי, המצביא ששבה את הצלם שש עשרה שנים קודם לכן, נמסר ה'צלב האמיתי' ברוב טכס לידי הקיסר הביזנטי. הירקליוס החל במסע ניצחון להחזרת הצלב למקומו הקודם.

מסע היראקליוס

בהיכנסו לארץ-ישראל נתקבל היראקליוס בפאר רב על ידי בנימין, נגיד יהודי טבריה. קהילת טבריה תפסה מקום של כבוד כחשובה בריכוזי היהודים בארץ. פרנסי היהודים בקשו לשכך את עוינותו של השליט תוך עמידה גאה. במהלך המפגש פנה הקיסר אל בנימין ושאלו: "מדוע זה הבאתם רעה לנוצרים?" והמנהיג היהודי השיב לו נחרצות: "משום שהם אויבי דתי!!" בסופו של מפגש דרמטי העניק הקיסר ליהודי ארץ-ישראל מחילה רשמית על כל מעשיהם ונתן בידיו של בנימין כתב הגנה חתום, מעשה שאפילו הפרסים נמנעו מלעשותו. מעשה זה של הקיסר אפשר שהוא מעיד על ההכרה הביזנטית בעוצמתם של יהודי הקיסרות. כיוון שרב הנסתר על הנגלה בתהליכים מעין אלה, אפשר שהקיסר הבטיח לעצמו מראש את תמיכת היהודים, תוך ניצול האכזבה המרה מבוגדנות הפרסים ובמפגש בטבריה רק פרע את התחייבותו.

מטבריה יצאה שיירת הקיסר לדרכה אל שיאו של המסע – אל שערי העיר ירושלים.

רק בהגיעו לירושלים יכול היה היראקליוס לעמוד על עומק השנאה הפעורה בין שתי הדתות. עם בואו לעיר מיהרה להתייצב בפניו משלחת שהייתה מורכבת מנכבדי הנוצרים בירושלים, אנשי כנסייה וראשי מנזרים. בראשה עמד מודוסטוס הפטריארך החדש והנמרץ. כך מתאר הנזיר איוטחיוס את הדברים שהוחלפו באותו מעמד: "כאשר נכנס (הקיסר) לעיר וראה את אשר הרסו הפרסים והעלו באש נצטער צער רב (משלחת) הנזירים ונכבדי ירושלים אמרו לקיסר: היהודים אשר בסביבות ירושלים (ויהודי) הר הגליל, כאשר הופיעו הפרסים היו איתם וסייעו להם, והם (היהודים) הרגו יותר נוצרים מן הפרסים, והחריבו את הכנסיות והעלו אותם באש. (אז) הראו לקיסר את גוויות הטבוחים אשר בממילא תיארו באוזניו את מעשי היהודים בעיר צור, את הרג הנוצרים ואת שריפת הכנסיות." לאור כול הדברים הללו פנתה המשלחת את הקיסר בתביעה נחרצת באומרה: "עשה אותנו שמחים והרוג כל יהודי אשר בסביבות ירושלים ובהר הגליל. שהרי לא נוכל להיות בטוחים שבעתיד לא יצטרפו (היהודים) אל יריבינו כשם שסייעו לפרסים נגדינו." היראקליוס ניסה לדחות את הדרישה וטעמו עימו: "איך אתיר את הריגתם והרי כבר נתתי להם הבטחה לערוב לביטחונם וכתבתי את הדבר בחוזה ... אם אפר את אשר כתבתי ונשבועתי יעטה עלי המעשה חרפה ויהפוך אותי למשל ולשנינה בפי כל, ואיני מאמין שיקבל מי שהוא חוזה כתוב ממני, ואם לא אקיים אהיה כזבן בוגדני וחסר אמינות אצל הבריות כולן. השיבו לו (חברי המשלחת): הריגתך אותם (ותהיה) כפרה לפשעך(בהפרת דברתך). אנחנו נישא את העוון תחתיד, נקבל עלינו את כפרתו, נבקש את אדונינו יש"ו המשיח לבל יאשימך בו, (ולתקנת החטא) נקבע (לציבור) את השבוע לפני הצום הגדול צום מלא לבד מביצים וגבינה כל זמן שהנצרות קיימת... ונקבע את זה החוק בקללה ובאיסור לבל יופר לעולם." אחר שנכנע הקיסר למערכת הלחצים: "נעתר הקיסר למשלחת ויהרוג מהיהודים אשר בסביבות ירושלים ובהר הגליל עם רב מספור את כל אשר השיגה ידו. נצלו רק אלו שנחבאו או ברחו למדבר או נמלטו למצרים..."

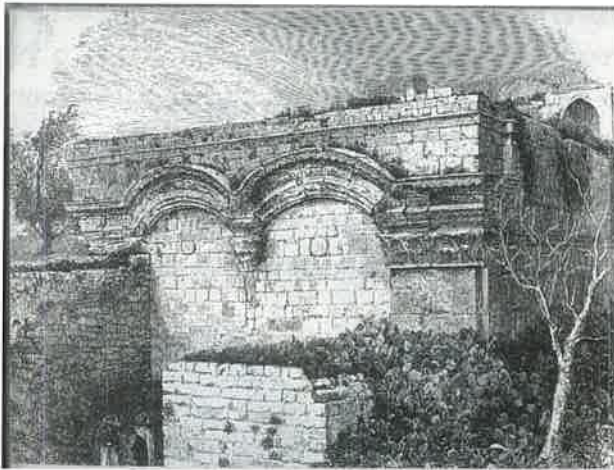

המטבע של היראקליוס - בציודו האחד הקיסר ומשפחתו ומעברו השני הצלב על במת ניצחון

היראקליוס העביר לידי הבישוף מודסטוס סיוע כספי ניכר, למימון פעולותיו לשיקום הכנסיות ולחידוש מוסדות הכמורה בעיר ובסביבותיה. הוא אף חידש את

האיסור הקונסטנטיני על כניסת יהודים לירושלים. עתה נמנע מהם להתקרב אף למרחק שלושה מילים מן העיר. הכנסייה חגגה את ניצחונה ומטבע זהב מיוחדת הופצה ברחבי הממלכה - בצידה האחד דיוקנו של הקיסר המנצח ומעברה השני הצלב, המוצג על גבי במה מדורגת. כניסת הקיסר נושא הצלב לירושלים והפרת בריתו עם היהודים הוצגה על ידי הנצרות כנס ניצחונה של האמונה הנכונה. אירוע אותו מציינים עד היום הנוצרים בירושלים, בתאריך הארבע עשר בספטמבר. מידי שנה, בשעה שפעמוני הכנסיות מפלחים בקולם את האוויר, מתכנסים הקתולים בחלל האפלולי של 'כנסיית הקבר' לטכס המכונה: "Exaltation of The Croc".

יש הסוברים כי המבנה המרשים המכונה כיום "שער הרחמים" נותר מציבה למסע הניצחון ההוא. המבנה הגדול והישן המשולב בחומה המזרחית של הר-הבית, אשר שעריו מגולפים בעיטורים נאים ואולמו הגדול מתהדר בכיפות אבן הוא לדעת חלק מהחוקרים "שער-הזהב" המוזכר במקורות של אותם הימים. לדעתם המבנה הגדול נבנה כשער ייצוגי על מנת להעביר דרכו את תהלוכת הניצחון הקיסרית שחלפה דרך מקום מקדש היהודים בדרכה אל הכנסייה. אל המבנה הצמידו מעתה הנוצרים את האגדה כי הירקליוס עבר ברגליו את השער, באותו המקום ובאותו האופן בו משיחם בעצמו עבר בדרכו לבזות את הכוהנים אשר במקדש.

האולם בקדמת 'שער הרחמים'

יש הרואים במבנה "כיפת הסלע" הניצב כיום במקום המקדש בניין של כנסיית-ניצחון, אותה החל לבנות הקיסר. תוכנית המבנה דומה לכנסיות דומות ברחבי האיזור, דוגמת הכנסייה המתומנת שהוקמה על גבי מקדש השומרונים בהר-גריזים. המוסלמים, כך סוברים, רק הוסיפו את חלקו העליון של המבנה שלא היה סיפק בידי הנוצרים להשלימו.

התעוררות גורם חדש, פלישות המוסלמים הראשונים לדרום תחומי שלטון הביזנטיים, עוררו בקרב היהודים את התקוות הרדומות לנקמה וגאולה. הקיסר מיהר להגיב בנחישות תוקפנית. בשנת ד"א שצ"ד (634 למניינם) פירסם הירקליוס הוראת שמד אשר חייבה את יהודי הממלכה לבחור להיטבל לנצרות או להיהרג. ואף קרא לשליטים נוספים ללכת בדרכו. התקפתו של הקיסר על עצם קיום היהדות במרחבי האימפריה כולה לא צלחה. אמנם היו מספר פגיעות בקהילות ישראל באיזורים מרוחקים, אך רוב היהודים לא איבדו את מעמדם ואף בקונסטנטינופול הבירה הוסיפו היהודים להתקיים כקהילה גאה בעלת עוצמה פוליטית.

בחינון חדר הגניזה המפורסם שנתגלה בבית הכנסת הקדום 'על שם עזרא-הסופר' בפרוסטט, הלוא היא 'הגניזה הקהירית', נמצא דף בלוי ועליו שורות של קינה נשכחת. קינה המבכה את חורבנם של יישובים וקהילות בארץ-ישראל: "...כפר חברונה נפלו גיבורים \ קלים כצבאים על ההרים \ ...חכמים וסופרים \ בתור ובתורת כהנים (מהירים) \ העת תשובב נמהרים וסופרים \ וינקום דמם מלך מתיר אסורים..." חוקרים רואים בדברים הד לימי הפורענות ולפגיעה האנושה בקהילות ישראל בערי יהודה וכפרי האיזור במהלך הרדיפות של היראקליוס.

בשעה שהקיסר סייע לשיקום חזותה הנוצרית של ירושלים, הוא פנה לחדש מפעל נוסף שכוונתו שינוי מוחלט של פני העיר, פעולה בה החלו צבאות רומי לפנים: הרס כותלי הר-הבית עקירתו ומחיקתו הסופית. את הזעם שלא פג גם לאחר הטבח הנורא של יהודי הארץ, כילו נוצריי העיר והשלטונות הביזנטיים בהסתערם על חומות ההר השומם. אבני הגזית התדורות ששרדו את חורבן הרומאים ואת שוד יוסטניאנוס, נעקרו עתה מתוך הקירות העצומים והושלכו מנופצות אל הרחובות ועל שרידי הבתים שנהרסו בימי הכיבוש הפרסי.

אבני גזית מושלכות למרגלות הכותל המערבי, חורבן רומי ועליו הרס ביזנטי

'נדבך רבה' אותה אבן גזית ענקית צופנת הסוד, הנשקפת למבקרים באולם הנסמך אל הכותל המערבי, אבן שנבצר מהמשחיתים לעוקרה נופצה בחלקה העליון. רק

התקרבות ענני האבק שבשרו על הופעת לוחמי האיסלאם עצרה את מעשי ההרס. חומות ההר אמנם נפגעו קשות, אך הנדבכים התחתונים אשר שרדו שימשו לימים בסיס בידי הבנאים, בבואם לשקם את כותלי ההר בתקופת שלטון הערבים.

הכיבוש המוסלמי ושיקום הכתלים

צווחת המואזין נישאה צרודה על כנפי הרוח החמה וקולות נהי ענו לה מן הצריחים שמסביב. המתנתי עד שנדמו הקולות והדם, וכמו נשתלבו בעלילה כאשר המשכתי: "יהודי הארץ מיהרו להושיט סיוע לפרשים שעלו מן המדבר. אמנם האיסלאם נולד מתוך חזיון האימים נוטף הדם של טבח קהילות ישראל, ששכנו במרחבי ערב במדבריות ובערים, יהודי הארץ אשר נשאו על ליבם את צלקות זיכרונה הצורב של הבגידה הכפולה, מידי הפרסים והרקליוס לאחריהם, תאווי נקם נתנו ידם לגדודי האיסלאם הפושטים מדרום.

בתחילה חיקו המוסלמים את קודמיהם הנוצרים וכינו את העיר שנפלה לידיהם 'אליה', שמה הרומי מופיע בערבית על מטבעות הכובשים לצד הכינוי הרומי-ביזנטי המגונה 'פלסטין'. עד מהרה עמדו אף המוסלמים על עומק ומהות השונות של הנוצרים ודתם וברשומות הופיע שם חדש: 'מדינת בית אל-מקדוש' – עיר בית המקדש. השם החדש-ישן היה חיבור מובהק אל המהות היהודית של העיר וקריאת תגר מפורשת על מציאות החורבן היקר כל כך לכל לב נוצרי.

שוב כתבו היהודים באיגרותיהם את השם מרעיד הלבבות. באיגרת מלפני כשמונה מאות שנה מבשר יהודי לקרובו: "יצאתי מבית המקדש... בשלום". יהודי אחר מצווה את נכסיו "לבית המקדש", דהיינו, ליהודי ירושלים.

לתוך היסודות המוצקים של הארמון המוסלמי, אשר היה אות לשינוי שעברה ירושלים עם ראשיתה של תקופה שלאחר הנצרות, ירו ידיים אלמוניות את אבני הניאה הכבירות, כאילו בקשו לסגור מעגל. גם כאן לעג שר ההיסטוריה לאפסותה של גבהות לב האדם. האם התגלגלו האבנים ונפלו מחורבות הכנסייה במרומי הגבעה שלמולנו? או שמא התאמצו בנאים יהודיים לעוקרם ממקומם ולקובעם מחדש למרגלות הר הבית, בנצלם שעת כושר להשלים את מחייית החרפה?... חידה שתיוותר כנראה עלומה. רוצה אני להניח כי לא נעלמה מעיני היהודים משמעותן של האבני הגזית הגדולות, ופיזורן היה למשל ולשנינה כי נחרבה כנסיית המחרביים. ניתן לשער כי באותה תקופה מחו לחלוטין את קירות הכנסייה ונעקרו אבני העוקרים. נותרו רק בורות המים החיוניים כל כך בירושלים הצמאה.

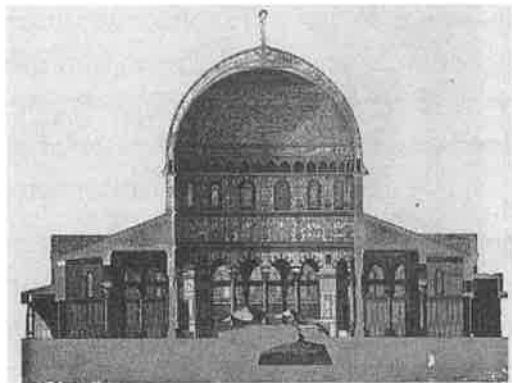
הכובשים המוסלמים קוממו את כותלי ההר, אותן חומות שפרצו קודמיהם. משקופו הגדול של "השער הכפול" מבין "שערי-חולדה" שמר על צורתו הקדומה וניכר

בין חורבן לנצנוצי גאולה

קצא

כי שוקם זמן לא רב אחרי שהופל. על זהות משקמיו אנו נרמזים מכתובת לטינית מהודרת, שציינה במקורה את הקדשת פסלו הגדול של הקיסר אדריאנוס שעמד על הר הבית, ועתה היא נדחקה לתוך קיר כשהיא הפוכה ובזויה כדי לחזק את שערי ההר. אולי נעשה הדבר בידי יהודים שבקשו ללעוג לקיסר. אותו קיסר שהנוצרים, אשר צבעו את כל פעולותיו בגוון אנטי יהודי, ראו בו מחריבה האמיתי של ירושלים ומייסדה של העיר הפגאנית Aelia Capitolina תחתיה. אף כי העיר האלילית התנגדה במהותה לנצרות, ששו עליה סופרי הנצרות, התענגו על הקמתה וראו בה התגשמות חזון אמונתם.

מול האנשת האל הנוצרית, חבר האיסלאם אל היהדות במגמה להשיב להר-הבית את מרכזיותו בירושלים. המסורת המוסלמית הדגישה את חשיבות הפעולה, והאגדה סיפרה כי הח'ליף עומר בעצמו הפשיל את שולי גלימתו וסייע במרץ לפנות את גלי האשפה שערמו הנוצרים על מקום אבן-השתייה. הלכלוך שהוסר מן הקודש, הושלך, כך סופר, אל מקום "הצליבה". מכאן, על פי אותה מסורת, הכינוי הנלעג: 'כניסת אל-קממה' - כנסיית הלכלוך. כינוי זה הוא שיבוש נלעג לכינוי 'אל-מוקאימה', שהוא התרגום הערבי לכינוי "Anastasis" - 'מקום התחייה', שמה הביזנטי של הכנסייה, בו בנו הנוצרים את כנסייתם הנערצת ביותר.

מבנה "כיפת-הסלע" - הדגשת מקום קודש-הקודשים

בהמשך, בשנת ד"א תנ"א (691 למניינם), הקימו הערבים את המבנה המפואר של 'כיפת-הסלע' אשר במרכזו תמצית הקדושה היהודית, אבן-השתייה. על פי האגדה המוסלמית היה זה יהודי מומר אשר הפנה את תשומת לב השליטים אל המקום. הגיאוגרף המוסלמי הידוע אל-מוקדסי, מציין כי תפקידה של כיפת-הסלע היה לאתגר ולהתחרות עם מהותה הנוצרית של ירושלים, המגולמת ומופגנת ב'כנסיית-הקבר'. על קירות המבנה, הסובבות ומקיפות את מקום קודש-הקודשים היהודי, נחקקו קטעי

קוראן המדגישים את תפקידו כסמל המורה על שלילת השיתוף - הוא חטא השילוש הנוצרי - ושבה ייחודו של הבורא. המבנה, שמתארו הודגש בגוונים מרהיבים של כחול וירוק, נועד לציין ולרומם דווקא את מקום הסלע, האתר שהנוצרים כה עלזו בשיממונו וכה התענגו בהשפלת היהודים, אשר פקדו אותו ביום ט' באב.

שבע עשרה שנים בטרם נבנה מדרום לכיפה מסגד 'אל-אקצה', לו יחסו המוסלמים את תיאור מסעו המסתורי של נביאם אל קצה הארץ, התנוססה הכיפה לעין כל. בניית הכיפה והמסורת בדבר הזיקה היהודית לקביעת מקומה, מלמדים כי במאבק בשורשי האמונה הנוצרית מצאו היהודים מסילות אל לב הכובשים החדשים. השליטים המוסלמים אמנם נמנעו מפגיעה ישירה בנוצרי ירושלים, ששלומם הובטח ב'תנאי-עומר' המפורסמים והמפוקפקים, אך הציגו את הכזב וחוסר התוחלת שבבשורה הנוצרית על ידי שיקום מפואר של הר-הבית והשבת מעמדו המסורתי כמרכז העיר ירושלים. יתר על כן, בידי היהודים נמסרה הזכות לשמש שרתים בהר הקדוש והם הופקדו על ניקיון הרחבה. ב'כיפת-הסלע' עצמה, החופה על מקום קודש הקודשים, הופקדו היהודים על האור - הם ניקו את מנורות הזכוכית הרבות שפיארו את הבניין ומילאום בשמן, ממש כפי שמקובל היה בכל בתי הכנסת באותה התקופה. הזכויות הללו על ההר התקיימו בידי היהודים כמאתיים וחמישים שנה.

בית הכנסת היהודי לתפילה נקבע בחללו של שער קדום משערי המקדש. שער שאולמו נפתח מן הכותל המערבי אל לב ההר, מול מקום קודש-הקודשים. בית כנסת זה, נודע במכתבי 'הגניזה-הקהירית' בכנוי "המערה". במקום זה אשר הפך עם השנים לבור מים גדול, נעשה בדורנו ניסיון לחדש את התפילה. כאשר הוא נפתח מחדש על ידי הרב גץ זצ"ל, רב הכותל, אך לאחר התקפת ערבים, שהשתלשלו לתוכו מן הרחבה שמעליו ותקפו את המתפללים, נחתם השער ונתייתם.

בדומה לימיו של יוליאנוס, ראו הערבים בבניית 'כיפת-הסלע', מעשה שיש בו משום ניגוח הנצרות, אך לא הודאה ביהדות. עד מהרה צמצמו המוסלמים את תפיסתם בדבר קדושתה של הכיפה, בתלותם את קדושת המקום באגדה תמוהה, אשר שיוכה לירושלים בדוי מעיקרו. המסגד המוסלמי המרכזי נקבע בדרום ההר והמוני הערביים, המשתחווים לכיוון הצלם אשר בקצווי דרום, הפנו את אחוריהם אל מקום קודשי היהודים.

מקום נוסף אותו בקשו היהודים לעצמם היה הר-הזיתים, ההר אשר הנוצרים הפכוהו לאות ולמופת לחורבן. על משמעותו הפולמוסית של המקום נלמד מסיפורו של הנזיר תאופונס הקובל כי: "באותה השנה החל עומר לבנות מסגד בירושלים (דהיינו את 'כיפת-הסלע') הבניין לא עמד וקרס. כאשר התעניין לדעת מדוע קרה הדבר אמרו לו היהודים: "'אם לא תסיר את הצלב המתנשא בראש כנסיית

הר-הזיתים לא יעמוד הבניין. " כאשר הוסר הצלב עמד הבניין ולא נפל. אז הסירו המוסלמים צלבים רבים מראשי הכנסיות בעיר...". לא עברו ימים רבים ועדת ישראל אשר בירושלים כתבה בגאווה והודיעה כי "קנו היהודים את הר הזיתים אשר עמדה שכינה עליו". במקום זה, מול מקום המקדש, הכריזו היהודים מידי שנה על קיומם בירושלים במעמד הגדול של הושענה-רבא, שהיה לחשוב במעמדות של יהודי ארץ ישראל באותם הדורות. מעמד בו חידשו היהודים את שבועת האמונים של העם לעיר הנצח. בשעה שהרימו ישראל את עיניהם ונשאו את מבטם אל חומות הר הבית המשוקמות ואל הכיפה, המכחישה את טענת החורבן של אדום, נדמה היה כי לא תארך השעה עד כי תושלם דרך הייסורים המרה, ויגיעו ימי הגאולה השלימה שכה נכספים לה.

מראה מקום המקדש מהר הזיתים

הקליר, גדול פייטני הדור בישראל, נפעם מגודל השעה בה נהיה מקום המקדש בית תפילה לכל העמים ושורר: "ומלך מערב ומלך מזרח זה לזה ידיקו... וישראל מכל פשעיהם יתנקו ובית התפילה לא עוד יורחקו."

אך כדרכם הפתלתלה של מהלכי הדברים בעיר הנצח, הפכה הכיפה המתריסה, אשר במקורה הוצבה כדי לקעקע את גאוותה של הנצרות בהנציחה את קדושת ישראל, לסמלם של כל הצוררים בנסותם לעקור את עם יהודה משורש קיומו. ניצחונם הגאוני של שוללי ישראל בני דת מוחמד מובלט עתה שבעתיים על ידי

הזהבתה המחודשת של הכיפה למעלה, והרס פראי של כל שריד הקשור בקודשי ישראל במעמקי ההר. אותם חלקי מבני קדם בהר, אשר שרדו את חורבן רומא ושוד ביזנטיון, נמחקים כיום ביד זדונית. העולם הנוצרי רואה ומתמוגג, כיצד על רקע תמונת ההר השבוי מופיעים נכבדי הערבים ומכריזים בהתלהמות כי מקדש היהודים בדותא הוא. עמי הנצרות מחזקים את ידי הצר ועם ישראל וראשי מדינתו מחשים."

פינת החומה

בתחושה כבדה זו של גודל החרפה, קמנו והיינו מהלכים אל המקום בו החל מסענו, מעברו השני של חומת העיר. מששבתי להניח ידי על אבן הגזית, שעדיין צפנה בחובה את להט היום, חשתי כאילו היו בה חיים משלה.

יגעים היינו מצום וממלל, אך ראיתי לעצמי חובה להוסיף מילות חתימה: "הנה ביום זיכרון החורבן ובלילה שלפניו נדדנו במסע אל נבכי הזמן העמוק. יחדיו צלחנו נתיב עלילה אחד בים תולדותיה של עיר הנצח. במסע שכזה מלקט ומתחבט הייתי בין מקורות ושברי מקורות סותרים וסתומים, הדים רצוצים רמזי דברים ובנות קול רחוקות. מנסה לברור עובדות מתערובת האגדה, ולשבץ מן הערפילים את תמונת אותם הימים ומאורעותיהם. רבות הן הדיעות, ורחוקים החוקרים מלהסכים ביניהם באשר למהלך הדברים. אני הלכתי בדרכי, וניסיתי ללכד את החוליות לכדי עלילה הנחרזת על חוט הזמן, כפי מבטי והבנתי. אך קשה היא ההתבוננות מעבר לתהום השנים. אולם, אין בכך כדי לרפות את ידינו, שכן הלקח הצפון במאבק הדורות חייב להאיר את דרכינו בערפילי ההווה..."

ברגעים של טרם פרידה הפצירו בי חבריי באומרם, כי הדברים אשר עסקנו ביממה האחרונה אמנם נגרסו כדבעי בעולם המחקר, אך עיקרם נותר נסתר מרוב הציבור, וישנה חשיבות להעלות את הדברים על הכתב באופן השווה לכל הבריות.

אני באתי בין המצרים והשיבותי: "נעימתו המפכה של הדיון תורה שבעל פה הוא, אשר קשה ליוצקה אל תוך הדפוס השחור והקר. אין כוחי תורה שבכתב ועומקם של דברים נלמד במהלך השיח שבינינו, שעיקרו הצגת נקודת מבטי שלי על תצרך העלילה".

לא הרפו ממני רעיי, עד שהבטחתי בשפה רפה למלא את בקשתם.

שנים עברו וזיכרון הבטחתי עלה פעמים אחדות, ואף רשמתי לעצמי דפים מספר, אך טרדות הזמן השכיחו את התחייבותי, עד אשר נעקרו חיים מקרבינו וראיתי פתח ראוי לקיים את דבריי.

כמובן, טבעו של חיבור שיריעתו צרה מלהכיל את כל אותם הרעיונות, הדיונים ובני השיח אשר הוחלפו באותו היום. שילבתי בדבריי שינויים, שהינם פרי ההתקדמות

בין חורבן לנצנוצי גאולה

קצה

המחקרית עד לימים אלה, אם כי גם כאן צרה היריעה ומוגבלת, והתעלמתי ביודעין ממספר תגליות וחידות חדשות, אשר אינן עוקרות את עיקרי הדברים.

כאשר פנינו כל איש לדרכו האדים הר-הזיתים מעבר גיא הקדרון באור דמדומים, וכמו הערה מקרבו את תמצית הדמים שנספגה בסלעי העיר הקשים. אך הייתה זו שעה של חסד, והאוויר סביבנו נח צלול ומפויס מלהט היום. הצללים החלו עוטפים את העיר המניחה מאחור את אבלה ופניה נשואות לקבלת פני הגואל.

כאן, בינות אבני השבר וגזית התקומה, שב ועלה בי שירו המופלא של המשורר יהודה קרני:

עם כל אבן מתגוללת שמוני בפרצה מה טוב וידעתי, כי אבן אני ככל אבני ירושלים
וחזקוני במקבות, ומה אושרתי בהתקשר עצמתי עם החומה,
אולי אכפר פני מולדתי ונרצה למה ידל גופי מנפשי, אשר באש ובמים
עון העם אשר לא סתם החורבות. הלכה עם העם בזעקה או דמומה.

קחוני עם האבן הירושלמית ושמוני בכתלים
וטוחו עלי טיח,
ומחומת קיר ירננו עצמותי הכלים
לקראת המשיח.